

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA BUHARA EMİRLİĞİ TARAFINDAN OSMANLI DEVLETİNE GÖNDERİLEN ELÇİLERİN FAALİYETLERİ

ACTIVITIES OF AMBASSADORS SENT TO THE OTTOMAN EMPIRE
BY THE EMIRATE OF BUKHARA IN THE FIRST HALF OF THE 19TH
CENTURY

Mustafa KARAZEYBEK*

Geliş Tarihi/Received:22.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted:11.06.2025

KARAZEYBEK, Mustafa (2025), "19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri", Belgî Dergisi, S.30, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2025/II, ss. 515-542.

Öz

Orta Asya hanlıkları/emirlikleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler Türk ve dünya tarihi açısından önem arz etmektedir. Orta Asya hanlıkları içerisinde Osmanlı Devleti ile en fazla ilişki kuran hanlık/emirlik ise Buhara Hanlığı/Emirliği olmuştur. Safevi Devleti'nin ortaya çıkması Osmanlı Devleti ile Buhara Hanlığı arasındaki ilişkilerin gelişmesine önemli ölçüde tesir etmiştir. Safevilere karşı iş birliği düşüncesi bu gelişmeyi olumlu etkilemiştir. 18. yüzyıldan itibaren ilişkilerin gelişmesine tesir eden en önemli etken ise Rusya'nın genişlemeye başlamasıdır. Rusya 19. yüzyılda hem Osmanlı Devleti hem Özbek hanlıkları/emirlikleri üzerindeki baskısını arttırmıştır. Buna paralel olarak iş birliği arayışları da artmıştır. 19. yüzyıldaki ilişkiler önemli ölçüde karşılıklı olarak elçilerin gelip gitmesi merkezli ortaya çıkmıştır. Daha fazla da Buhara elçilerinin İstanbul'a gelmeleri çerçevesinde ilişkiler gelişme göstermiştir. Osmanlı arşivlerinde bulunan vesikalar incelendiğinde, elçilerin gelme nedenleri arasında hükümdar değişikliklerinin bildirilmesi veya hükümdar olmalarını tebrik ön plana çıktığı görülmektedir. Her ne kadar görünüşte bu hususlar ön plana çıksa da elçilerin getirdikleri mektuplarda muhtelif konularda Osmanlı Devleti'nden yardım talepleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatta bazı hususi konuların yol riskleri dikkate alınarak yazıya dökülmeden elçilere söylendiği ve elçilerin de sözlü olarak kendilerine verilen mesajları Osmanlı sarayına ilettikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti gelen elçilere her zaman itibar göstermiş ve imkanlar ölçüsünde talepleri karşılanmaya çalışılmıştır. Bazen de Rusya ve bölgenin hassasiyetleri dikkate alınarak talepler tam karşılanamamıştır. Ziyaretler sırasında hediyeler ve çeşitli tehditlere karşı iş birliği arayışları söz konusu olmuştur. Bu makalede, Osmanlı arşivlerinden hareketle konu ile ilgili belgelerin değerlendirilmesinin yapılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, Buhara'dan gönderilen elçilerin tespiti ile gönderiliş sebepleri, amaçları, faaliyetleri, elçilik heyetleri için uygulanan merasimler ve verilen hizmetler, elçilerin yol güzergahları ve çektikleri zorlukların ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Buhara Hanlığı/Emirliği, Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl, diplomatik ilişkiler, elçiler, Özbekistan.*

*Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yeniçağ Tarihi ABD, kzeybek@aku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9295-1510>).

Abstract

The relations between the Central Asian khanates/emirates and the Ottoman Empire hold significance for both Turkish and world history. Among the Central Asian khanates, the one that established relations with the Ottoman Empire the most was the Emirate of Bukhara. The emergence of the Safavid Empire had a significant impact on the development of relations between the Ottoman Empire and the Emirate of Bukhara, as the idea of cooperation against the Safavids positively influenced this development. From the 18th century onward, the most important factor affecting the development of relations was Russia's expansion. In the 19th century, Russia increased its pressure on both the Ottoman Empire and the Uzbek khanates/emirates. Correspondingly, the search for cooperation also increased. Relations in the 19th century primarily developed around the mutual visits of envoys. The relationships particularly grew within the framework of Bukhara envoys coming to Istanbul. When examining the documents in the Ottoman archives, it is observed that the main reasons for the envoys' visits were to announce changes in rulers or to congratulate new rulers. Although these reasons appeared to be the primary focus, the letters brought by the envoys revealed various requests for assistance from the Ottoman Empire. It is even understood that some delicate matters were conveyed verbally to the envoys, considering the risks associated with transmission over the journey, and these envoys delivered these verbal messages to the Ottoman court. The Ottoman Empire always showed respect to the incoming envoys and tried to fulfill their requests within its means. However, at times, the requests could not be fully met due to considerations of Russian and regional delicacies. During these visits, gift exchanges and the search for cooperation against various threats were observed. This article aims to evaluate the documents related to the subject based on the Ottoman archives. In this direction, it is aimed to identify the envoys sent from Bukhara and to reveal the reason for their sending, their purposes, their activities, the ceremonies and services provided for the embassy delegations, the routes of the envoys and the difficulties they suffered.

Keywords: *Khanate/Emirate of Bukhara, Ottoman Empire, 19th century, diplomatic relations, envoys, Uzbekistan.*

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

Giriş

Türk tarihi içerisinde Osmanlı Devleti ile Orta Asya devletleri arasındaki münasebetler önemli bir yer tutar. Bu devletler arasındaki ilişkilerin ortaya konulması genel olarak hem Türk tarihinin hem de Dünya tarihinin anlaşılmasına önemli katkı sağlamaktadır. Bu günkü Türk devletleri arasındaki ilişkilerin oluşması ve geleceğe yönelik yapılacak çalışmalar için de tarihi alt yapının ilmi kriterler çerçevesinde ortaya konulması önem taşımaktadır.

Buhara Emirliği tarafından 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçiler ve faaliyetleri hakkında en geniş çaplı bilgileri Osmanlı arşivlerindeki belgelerde bulmak mümkündür. Orta Asya bölgesinde bulunan hanlıklar ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler ile ilgili Osmanlı arşivlerinde bulunan seçilmiş bazı belgelerin yayını mahiyetinde çalışmalar mevcuttur. Bu eserlerde genel olarak belgelerin katalog bilgisi mahiyetinde kısa özetleri, transkripsiyonları ve belgelerin kopyaları yer almaktadır¹. Belge yayını şeklindeki bir başka çalışma ise Osmanlı Arşivi ile Özbekistan Milli Arşivi tarafından yayınlanmıştır. Bu eserde de Türk ve Özbek arşivlerinde Türk ve Özbek ilişkileriyle ilgili yine seçilmiş belgelerin Türkçe ve Özbekçe olarak kısa özetleri, sadeleştirmeleri ve kopyalarına yer verilmiştir². Belgelerden özet ve transkripsiyon yayını şeklinde iki de makale bulunmaktadır³. Bu çalışmaların içerisinde konumuzla ilgili bazı belgelere de yer verilmiştir. Söz konusu çalışmaların tamamı seçilmiş belgelerden oluşmakta ve belgelerin değerlendirilmesine yer verilmemektedir.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı arşivlerinde konu ile ilgili belgeler hususunda derinlemesine yapılan bir tarama sonucunda tespit edilen belgelerin tamamını değerlendirerek konuyla ilgili hata ve eksikliklerin giderildiği bir çalışmanın ortaya konulmasıdır. Konunun makale çapında incelenebilmesi için zaman sınırlaması ihtiyacı doğmuş ve bununla bağlantılı olarak konunun daha iyi ortaya konulabilmesi düşüncesi ile ilişkilerin en yoğun olduğu dönem olarak 18. yüzyılın ilk yarısının çalışılması tercih edilmiştir.

Osmanlı Devleti ile Özbek hanlıkları arasındaki ilişkiler başlarda Batı Türklüğü ile Doğu Türklüğü arasında engelleyici bir rol üstlenen Safeviler'e karşı iş birliği şeklinde kendini göstermiştir⁴. Türkistan hanlıkları/emirlikleri içerisinde Osmanlı Devleti tarafından en fazla muhatap alınan hanlık Buhara Hanlığı/Emirliği olmuştur⁵. Buhara Hanları önce

¹ *Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlığı Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası)*, Haz. Yusuf İhsan Genç vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1992; *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar)*. Yay. Haz. Ayhan Özyurt vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2005; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I Siyasi ve Diplomatik İlişkiler*, Ed. Şahin Mustafayev ve Mustafa Serin, Uluslararası Merkezi Asya Araştırmaları Enstitüsü ve Türk Arşivciler Derneği Yayını, Semerkand 2011; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt III Toplumsal ve Gündelik Yaşam*, Ed. Şahin Mustafayev ve Mustafa Serin, Uluslararası Merkezi Asya Araştırmaları Enstitüsü ve Türk Arşivciler Derneği Yayını, Semerkand 2012.

² *Belgelerle Türkiye Özbekistan İlişkileri*. Yay. Haz. Numan Yekeler vd., Devlet Arşivleri Başkanlığı ve O'zarxiv Agentliği Yayını, İstanbul 2022.

³ M. Akif Erdoğan, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti İle Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri-I", *Tarihin İçinden: Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan*, Ed. M. Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, ss. 250-271; M. Akif Erdoğan, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti İle Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri-II", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, Yay. Haz. Seyit Sertçelik, Haldun Eroğlu ve Melek Sarı Güven, Turan Kitapevi, Ankara 2008, ss. 375-389.

⁴ Abdullah Gündoğdu, "Türkiye İle Türk Dünyası Arasındaki Münasebetlerin Tarihi Arkaplanı", *Yeni Türkiye*, S. 15, 1997, s. 296.

⁵ Mehmet Alparğu, "Osmanlı Devleti'nin Türkistan Politikası", *Türk Dış Politikası: Osmanlı Dönemi*, C. I, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2008, s. 35.

Safevilerin Maverünnehir'e saldırıları ve daha sonra da Rusların saldırılarına karşı Osmanlı Devleti'nin desteğine ihtiyaç duymuşlardır⁶. Buhara Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk temasın Fatih Sultan Mehmet döneminde gerçekleştiği tespit edilmiştir⁷. Bundan sonra iki taraf arasında ilk ciddi temas ise Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleştirilmiştir⁸.

Safevi Devleti'nin ortaya çıkması ve Şii Mezhebini benimsemesi, erken dönemde Buhara Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin ortaya çıkması ve gelişmesindeki en önemli etken olduğu söylenebilir. Safevi Devleti'nin kuruluşu her ikisi de Sünni olan Özbek hanlıkları ile Osmanlı Devleti arasında bir bariyer oluşturmuştur. Bu duruma karşı Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Özbek hanlıkları ile ilişkiler artış göstermiştir⁹. Osmanlı Devleti, Safeviler ile sorun yaşadığında Türkistan hanlıklarına daha fazla ilgi göstermiş, Türkistan hanlıkları da sıkıntıya düştüklerinde Osmanlı Devleti'ne başvurmuşlardır¹⁰. Safevilere karşı Özbekler ile Osmanlı Devleti arasındaki ittifak arayışları bazı dönemlerde daha belirgin karşılık bulmuştur. Bu dönemlerden biri 16. yüzyılın son çeyreğinde II. Abdullah Han'ın hükümdarlığı zamanıdır¹¹. Osmanlı Devleti Özbeklerin Safevilerle mücadeleleri sırasında onlara silah ve askeri malzeme yardımında bulunmuştur. Zamanla aradaki ilişkiler bir ittifaka dönüşmüştür¹².

Osmanlı Devleti ile Özbek hanlıkları arasındaki ilişkiler bilhassa 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren önemli ölçüde artış göstermiştir. Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı giderek artan baskısı bunda etkili olmuştur¹³. Aslında hem Safevilerin bölgede önemli bir güç haline gelmesi hem de Rusya'nın güçlenmesi Osmanlı Devleti'nin Türkistan ile fiziki bağının kesilmesine neden olmuştur¹⁴. Bu durum bölge ile Osmanlı devleti arasındaki ilişkiler açısından her zaman problem teşkil etmiştir. Buna rağmen şartlar bu ilişkilerin devamını zorunlu kılmıştır.

Nadir Şah'ın Türkistan'a yaptığı seferler ve gerçekleştirdiği faaliyetler bölgedeki hanlıklarda ciddi değişimlere sebep olmuştur. Bu arada Mangit beğleri Buhara'nın kuvvetli bilginlerine ve Tacik tüccar sınıfına dayanarak güçlenmişlerdir¹⁵. Buhara Hanlığında 1753'te önemli bir değişim yaşanmıştır. Muhammed Rahim Atalık, Astrahanlılar Hanedanı devrine son vererek Buhara tahtına oturmuş ve Buhara Hanlığında Mangit Hanedanlığı dönemi başlamıştır¹⁶. Buhara Emiri Seyyid Ebulgazi Han 1783 ve 1785 yıllarında ülkesinde nüfuzunu artırmak için I. Abdülhamid'e mektuplar göndererek yardım istemiştir¹⁷.

⁶ Mehmet Akif Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Türkistan Hanlıklarından İstanbul'a Gönderilen Özbek Elçileri", *Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi Bildiri ve Özet Kitabı, 03-05 Mayıs 2018 Taşkent-Uzbekistan Bildiri ve Özet Kitabı*, Ed. Necmi Uyanık vd., Eğitim Yayınevi, Konya 2018, s. 398.

⁷ Said Abdülaziz Yusupov ve Osman Kubilay Gül, *Buhara Hanlığı Döneminden Cumhuriyete Türkiye-Özbekistan İlişkileri ve Osman Kocaoğlu*, Altınordu Yayınları, Ankara 2021, s. 39.

⁸ Erdoğan, "Özbek Elçileri", s. 398.

⁹ Mustafa Budak, "Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetlerinin Başlaması", *Avrasya Etüdüleri*, C. II, S. 4, 1995-96, s. 79; Alpargu, "Türkistan Politikası", s. 35-36.

¹⁰ Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Orta Asya Türk Tarihi*, C. I, Ed. Ahmet Kanlıdere, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 156.

¹¹ Abdullah Gündoğdu, "Türkistan'da Osmanlı- İnan Rekabeti", *Osmanlı*, C. I, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 583-585.

¹² Mehmet Alpargu, "Özbekler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 120.

¹³ Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 19-20; Alpargu, "Türkistan Politikası", s. 42.

¹⁴ Yusupov ve Gül, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁵ A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi I*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s. 200-203.

¹⁶ Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında: XVIII-XX. Asırlarda Ruslar ve Çinlilerin İstila Devrinde Türkistan Milli Devletleri ve Milli Mücadeleleri Tarihi*, Çev. Abdülkadir Sadak, Otağ Yayınları, İstanbul 1971, s. 11.

¹⁷ Saray, *a.g.e.*, s. 20.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

Osmanlı padişahı I. Abdülhamid (1774-1789) ise kaybedilmiş olan Kırım'ın tekrar ele geçirilmesi için savaş hazırlığı yapıldığı dönemde Rusları birden fazla cephede savaşmak mecburiyetinde bırakmak için Buhara'ya 1786 başlarında Alemdar Mehmed Said Ağa'yı elçi göndererek Rusya'ya karşı sefer düzenlenmesi talebinde bulunmuş ancak netice alınmamıştır. 1787'de Rusya ile savaşın başlaması üzerine aynı mealde ikinci bir nâme-i hümayûn gönderilmiştir. Bu arada Seyyid Ebulgazi Han vefat etmiş ve yerine geçen Muhammed Masum Han'dan gelen cevabi mektupta da iyi niyet ve temennilerle birlikte bölgedeki sıkıntılar hakkında izahat verilmiştir¹⁸. 19. yüzyılda Buhara emirinin İstanbul'da daimi temsilci olarak nitelendirilebilecek temsilcisi vardı¹⁹.

1. Divan Beği Muhammed ile Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf Beğ'in Ziyaretleri

19. yüzyılda Buhara'dan İstanbul'a ilk elçi III. Selim döneminde gelmiştir. Söz konusu ziyaret, Buhara Emiri Ma'sûm Gâzî oğlu Mîr Haydar Şah'ın emirlik makamına oturmasını ilan ve iyi niyetini bildiren bir mektupla elçilerini İstanbul'a göndermesi ile gerçekleşmiştir. Emir Haydar Şah'ın H.1216 (M.1801/1802) ve H.Zilkade 1217 (Şubat-Mart 1803) tarihli İstanbul'a gönderdiği mektuplara göre babası Emîr-i Kebîr Gazi Murad vefat etmiştir. 14 Receb 1215 (1 Aralık 1800) tarihinde veliahdı olarak kendisi tahta oturmuş ve bunu haber vermek üzere elçi olarak Divan Beyi İş Muhammed ile Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf Beğ İstanbul'a gönderilmişlerdir. Ancak yolda eşkıyanın eşyalarını yağmalamaları nedeniyle Korçubaşı durumu Şahlık makamına arz etmek için geriye dönmüştür. Divan Beyi İş Muhammed ise yola devam ederek Kırım üzerinden gemi ile mektubu İstanbul'a ulaştırmıştır. Bir müddet sonra eski görevini yerine getirmek ve Emir'in mektubunu İstanbul'a ulaştırmak üzere Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf Büyükelçi olarak tayin olunarak daha önceki mektup mealinde ikinci bir mektup ile yeniden İstanbul'a gönderilmiştir²⁰. İlk elçilik heyetinin İstanbul'a ulaşmasının ardından elçi Bâb-ı Âlî'ye davet olunarak alışılmış olduğu üzere önce orada merasim düzenlenerek ziyareti hakkında ön bilgi alınmıştır. Arkasından sadarettin bir yazı ile padişaha bilgi verilmiştir. Söz konusu yazıda, kabul sırasında elçi ile kethüdasının takdim ettikleri mektupların tercümeleri yaptırıldıktan sonra huzura arz olunacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte elçinin, Buhara Şah'ının Osmanlı Sultanına bağlı olduğu ve bununla iftihar ettiğini aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne bağlılığını Turan bölgesinde yaymakla öğündüğünü ifade ettiğini bildirmiştir. Elçinin aynı zamanda padişah, sadrazam ve devlet adamları için hediyeler getirdiğini ve huzura çıkmak için izin talebinde bulunduğunu arz etmiştir. Arkasından elçi Dîvân-

¹⁸ Saray, *a.g.e.*, s. 21-26; Muhammed Bilal Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2009, s. 197.

¹⁹ Kemal H. Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, Çev. Hakan Gür, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 264-265.

²⁰ Bazı çalışmalarda bu elçilik heyetiyle ilgili verilen bilgiler karışmış ve hatalı bilgiler verilmiştir. Elçilik heyetinin saldırıya uğradıktan sonra geriye döndüğü ve Mirza Muhammed Yusuf'un ikinci defa elçi-i kebir sıfatıyla gönderilerek 1803 yılı nisan ayı başlarında İstanbul'a ulaştığı (Mehmet Yılmaz, "Emir Haydar Döneminde Osmanlı-Buhara İlişkileri (1801-1826)", *The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture*, Ed. İlhan Şahin, Baktıbek İsakov ve Cengiz Buyar, İstanbul Etnik ve Sanatkarlar Odası Birliği Yayını, İstanbul 2014, s. 419) bilgisi hatalıdır. Dolayısıyla ilgili çalışmada bu elçi ile ilgili verilen bilgiler de hatalıdır. Ayrıca elçilik heyetinin geriye dönüp Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf'un tek başına İstanbul'a ulaştığına ilişkin bilgi de (Saray, *a.g.e.*, s. 32) hatalıdır. Çünkü saldırıdan sonra geriye dönen Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf olup heyet ile birlikte yola devam ederek 1803 yılında İstanbul'a ulaşan Divan Beyi İş Muhammed'dir (BOA., HAT. 788/36755). Mirza Muhammed Yusuf'un elçi olarak İstanbul'a gelişi ise 1805 yılında olup bu hususa daha sonra değinilmiştir.

Hümâyûn toplantısı sonrasında huzura kabul edilmiştir²¹. Elçilik heyeti aynı zamanda muhtelif kumaşlar, şal, düğme, yorgan yüzü, süs eşyaları ve sandıklar içerisinde çaydan oluşan hediyeler takdim etmiş ve bu hediyeler Temmuz/Ağustos 1803 tarihinde Hazîne-i Hümâyûn'a gelir kaydedilmiştir²².

Mîr Haydar Şah tarafından gönderilen H.1216 (M.1801/1802) tarihli mektup 2 Ağustos 1803 tarihinde nâme-i hümâyûn defterine kaydedilmiştir²³. İlk mektubun gelmesinin ardından cevabi mektup yazılmıştır. Mîr Haydar Şah Han'a cevabi olarak gönderilen nâme-i hümâyûnda, elçi olarak gönderdiği, Dîvân Beği Muhammed ve Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf vasıtasıyla gönderilen mektubun alındığı ve Muhammed Ma'sûm Gazi Han'ın vefatından her ne kadar üzüntü duyulsa da Buhara Emirliği'nin kendisine intikalinden dolayı memnuniyet duyulduğu bildirilmiştir²⁴.

Bu gelen ilk elçilik heyetinin İstanbul'a ne zaman gelip gittiği kesin belli olmasa da dolaylı olarak bazı bilgilerin yardımı ile bu tarihleri belirlemek mümkündür. Öncelikle, Buhara elçisinin padişaha takdim eylediği hediyelerin hazineye kayıt tarihi Temmuz/Ağustos 1803'tür²⁵. 12 Kasım 1803 tarihli evraktan da elçinin Buhara'ya dönmeden önce hacca gitmek istediği ve kendisine harcırah verildiği anlaşılmaktadır²⁶. Ayrıca, elçilik heyetinin masraflarını karşılamak üzere verilen tayinat tahsisi ve tayinatın kesilme tarihleri bu konuda bize bilgi vermektedir. Çünkü Buhara'dan gelen elçilik heyetlerinin gelişinden itibaren gidış gününe kadar masrafları hazine tarafından ödenirdi. Bu işlemleri evraklar üzerinden takip etmek mümkündür. Söz konusu kayıtlar incelendiğinde, tayinatın ödenmeye başladığı tarih 4 Temmuz 1803 ve tayinatın kesildiği tarih ise 25 Kasım 1803'tür²⁷. Bu tarihler dikkate alındığında elçi 4 Temmuz 1803'te İstanbul'a gelmiş ve 25 Kasım 1803'te hacca gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmış olmalıdır. 29 Eylül 1804 tarihli bir diğer evrakta ise Buhara'ya dönecek olan elçiye yeniden harcırah verildiği görülmektedir²⁸. Dolayısıyla hacdan sonra elçinin İstanbul'a döndüğü ve söz konusu tarihten sonra Buhara'ya dönmüş olduğu söylenebilir.

Elçi geriye geldiği yoldan yani gemi ile Kırım üzerinden dönmüştür. Bu gemi Rusya elçisi tarafından kiralanmıştır²⁹. Ancak elçiyi Kırımdan İstanbul'a getiren vapur yolda hasar almış ve tamire ihtiyaç duymuştur. Rusya elçisi masrafların kendi tarafından ödenmek üzere gereken malzemenin Tersâne-i Âmire'den verilerek tamir edilmesi için müracaatta bulunmuştur. Bunun için tersaneden 1967,5 kuruşluk malzeme verilmiştir. Rus elçisi

²¹ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/s. 2m-4m/20, s. 14m-15m/32; HAT. 4/124; 160/6668; 175/7618, 7619; 788/36755; 571/ 27600; *Osmanlı Devleti İle Kafkasya*, s. 102-103, 105, 107; Bir araştırmada verilen Mirza Muhammed Yusuf'un 22 Nisan 1803 tarihinde Bâb-ı Âli'ye çağrılarak Buhara'ya gönderilecek nâmenin taslağının kendisine okutulduğu bilgisi (Yılmaz, a.g.m., s. 419-420) hatalıdır. Öncelikle 1803 yılında İstanbul'a ulaşan elçi Mirza Muhammed Yusuf değil Divan Beyi İş Muhammed'dir. İş Muhammed'in heyeti ise henüz bu tarihte İstanbul'a gelmemiştir. Metin içerisinde bu hususa değinilmiştir. Araştırmacının tarih için verdiği bilginin referansı olan belge tarihsizdir. Arşiv uzmanları tahmini tarih koymuşlardır. Araştırmacı bu tarihi de kullanmamıştır. Araştırmacının verdiği tarih Buhara'ya cevabi olarak gönderilecek nâmenin taslağının kendisine okutulduğuna dair bilgi için verdiği belgenin tahmini tarihidir. Konu ile ilgili diğer belgelerin incelemesinden söz konusu tarihlenin de hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Elçiye, Buhara'ya gönderilecek nâmenin taslağının okutulduğuna dair de ne araştırmacının referans gösterdiği belgelerde ne de bizim incelediğimiz diğer belgelerde herhangi bir bilgi mevcut değildir.

²² TS.MA.d., 83/ s. 2; 2449/ s. 1.

²³ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/s. 2m-4m/20.

²⁴ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/s. 4m-5m/21.

²⁵ TS.MA.d., 83/ s. 2.

²⁶ BOA., C.HR. 146/7259.

²⁷ BOA., D.BŞM.d. 6101/ s. 4; AE.SSLM.III. 168/10028.

²⁸ BOA., C.HR. 33/1632.

²⁹ BOA., HAT. 175/7618;2011, s. 37.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

masraf miktarını sormasına karşılık vapurun Rusya'nın beğlik firkateynlerinden olması ve Buhara elçisini getirmesinden dolayı harcanan para alınmamış ve tersane hesabından ödenmiştir³⁰. Buhara Şâhı'na cevap olarak yazılıp elçiye teslim edilmek üzere bir nâme-i hümâyûn hazırlanmıştır. Bu nâme-i hümâyûn elçinin veda ziyareti için düzenlenen merasim sırasında kendisine verilecektir³¹.

Emir Haydar, Dîvân Beği İş Muhammed Buhara'ya dönmeden, daha önce yoldan geriye dönmüş olan Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf'u ikinci bir mektupla İstanbul'a göndermiştir. Ancak elçinin beyanına göre elçi önce Rusya ile dostluk bağlarını geliştirmek göreviyle önce Petersburg'a gitmiş ve orada sekiz ay kalmıştır. Daha sonra elçi olarak İstanbul'a gelmek üzere Şaban ayının ortalarında Rusya tarafından Osmanlı sınırına ulaşmıştır. Boğdan voyvodası, elçiyi gereğince karşılamış ve kendisini Yaş şehrine ulaştırmıştır. Aynı zamanda İstanbul'a gitmek üzere Bükreş ve Rusçuk tarafına yönlendirerek Tirsiniklizade İsmail Ağa'ya havale ederek durumu 4 Aralık 1804 tarihli yazı ile İstanbul'a bildirmiştir³².

Mirza Muhammed Yusuf tarafından İstanbul'a getirilen Şubat/Mart 1803 tarihli ikinci mektup 26 Şubat 1805 tarihinde nâme-i hümâyûn defterine kaydedilmiştir³³. Buhara elçisi alışıldığı üzere padişahın huzuruna kabul edilmiştir. Huzura kabul esnasında elçi tarafından getirilen mektup ile hediyeler de takdim edilmiştir. Bu hediyeler Şubat/Mart 1805'te Enderûn-ı Hümâyûn'a gelir kaydedilmiştir³⁴. Buhara elçisi tarafından Bâb-ı Âli'ye hediye takdimi sırasında kethüdasına kürk giydirilmiştir. Bu kürkün ücreti 23 Ağustos 1805 tarihli buyruldu gereğince Hazîne-i Âmire'den ödenmiştir³⁵. Mektubun nâme-i hümâyûn defterine kayıt tarihi ile hediyelerin hazineye kayıt tarihi dikkate alındığında ikinci elçinin İstanbul'a muhtemelen 1805 yılı Şubat ayı içerisinde geldiği söylenebilir. Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf İstanbul'a geldiğinde kendisine mihmandar olarak Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılarından Ali Ağa'nın tayin edildiği anlaşılmaktadır³⁶. Elçilik heyetinin masrafları Mihmandar Ali Ağa tarafından ödenmiş ve bunun için her ay Ali Ağa'ya hazineden 300 kuruş ödeme yapılmıştır³⁷.

Tarihi olmayan ancak içeriğinde daha önce iki elçi gönderildiğinden bahsedilmesinden dolayı ikinci elçinin dönüş hazırlıkları dönemiyle alakalı olduğu anlaşılan evrakta gelen mektuplarda olmayan, elçiye şifahi olarak verilen görevler hakkında bilgiler yer almaktadır. Söz konusu evraktan anlaşıldığına göre, elçi getirdiği mektup haricinde kendisine verilen görevin anlatıldığı bir yazı kaleme almış ve bunu sadarete arz etmiştir. Aynı zamanda kış mevsiminin yaklaştığını beyan ederek geriye dönüşü için ruhsat verilmesini istemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, elçinin takririnde belirttiği hususlar Şahın mektubunda yer almayıp şifahi olarak kendisine verilen görevlerdir. Sadrazam konuyu padişaha arz eder iken elçinin takririnin özünün aslında Buhara'ya sınır olan Rusya'ya karşı nasıl muamele edilmesi gerektiğini sormak ve Haydar Şah'a yazılacak olan cevabi nâme-i hümâyûnda Buhara hakimi için "Türkistan ve Tûrân-ı Zemîn Padişahlığı" elkabının yazılması talebinden

³⁰ BOA., HAT. 114/4582.

³¹ BOA., HAT. 175/7618; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 37. Söz konusu vesika orijinalinde tarihsiz olup arşiv uzmanları tarafından tahmini olarak 22 Nisan 1803 olarak tarihlenmiş ve transkripsiyonu yayınlanır iken de aynı tarih kabul edilmiştir. Ancak muhtevası ile konu ile ilgili diğer belgeler kıyaslandığında tarihlenmenin hatalı olduğu anlaşılmaktadır.

³² BOA., HAT. 175/7622; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 41.

³³ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/s. 14m-15m/32.

³⁴ TS.MA.d., 83/ s. 7.

³⁵ BOA., C.HR. 177/8840.

³⁶ BOA., C.HR. 30/1474; 33/1645; 177/8841;183/9130.

³⁷ BOA., C.HR. 117/5844.

ibaret olduğunu belirtmiştir. Elçinin tavrından hedefin Cengiziyeye sülalesinin o civarda etkinliğini artırmak olduğunu ifade etmiştir. Bu isteklere karşı sadarettten padişaha sunulan değerlendirmeye göre, Mâverâünnehir’de Buhara hakiminin padişaha bağlılığından iftihar etmesinin Osmanlı Devleti’nin şanını artıracığından kabul edilebileceği ancak Buhara hakiminin elkabına padişahlık unvanının yazılmasının ileride Rusya ile aralarında bir sıkıntı yaşandığında Osmanlı Devleti tarafından rütbe verilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti’ne de sıkıntı çıkarabileceği dile getirilmiştir. Bu nedenle söz konusu unvanın verilmesinden sarf-ı nazar edilerek eskisi gibi “Türkistân ve Tûrân-ı Zemîn Hâkimi» unvanının yazılması uygun olacaktır. Bununla birlikte cevabi olarak yazılacak olan name-i hümâyûn, Buhara hakimine taltif ve itibar gösterecek ve gönlünü hoş edecek şekilde yazılacaktır. Rusya’ya karşı yapılacak muameleye dair de Osmanlı Devleti’nin Rusya ile müttefiklik ilişkisi içerisinde bulunması nedeniyle Rusya elçisine Buhara hakimiyle ilişkilerinde komşuluk gereği hürmet gösterilmesi isteğinde bulunduğu elçiye ifade edilecektir. Aynı zamanda Buhara hakiminin iki defa elçi göndermesi, padişah ile devlet adamlarına hediyeler göndermesi ve bağlılığını arz etmesine karşılık olarak hediyeler gönderilebileceği ancak bu hususun padişahın kendisinin iradesine tabi olduğuna işaret edilmiştir. Diğer taraftan elçi geldiğinde devlet tarafından taltif olunmuş ve bundan dolayı da müteşekkiri olmuş ve her ne kadar bir talepte bulunmasa da Buhara’dan çikalı uzun zaman ve mesafeden gelmiş olması nedeniyle büyük bir masrafı olmuştur. Geriye dönüş masrafları için Rusyalı tüccarlardan borç istemek zorunda kalacağı ve Osmanlı Devleti’ne gelen bir elçinin başka devletin tebasından yardım istemesinin uygun olmayacağı, hatta elçi Rusya diyarından gelir iken Rusya Devleti tarafından kendisine misafirperverlik ve itibar gösterilmiş olup yine Rusya diyarından geriye döneceği dikkate alındığında padişahın ihsanına layık olmaları hasebiyle kendisine münasip miktar para verilmesinin uygun olacağı padişaha arz edilmiştir. Bunun üzerine padişah hatt-ı hümâyûnunda hediye tertip olunarak elçiye harçlık verilmesini emir buyurmuştur³⁸.

Bu mütalaaların ardından Mîr Haydar Şah Han’a hitaben yazılan Eylül/Ekim 1805 tarihli bir nâme-i hümâyûn ile cevap verilmiştir. Bu nâme-i hümâyûnun müsveddesi 25 Eylül 1805 tarihinde nâme-i hümâyûn defterine kaydedilmiştir. Bu nâme-i hümâyûnda, öncelikle Korçubaşı Mirza Yusuf Muhammed vasıtasıyla gönderilen mektubun geldiği ifade edilmiştir. Yeniden elçi gönderilmesinin amacının, taht değişiminin bildirilmesi, Korçubaşı Mirza Yusuf Muhammed’in önceki seyahatinin ertelenme sebebinin açıklanması ve ilişkilerin güçlendirilerek dostluk akdinin sağlamaştırılmasına matuf olduğunun anlaşıldığı dile getirilmiştir. Bilahare elçinin görevini yerine getirdiği ve kendisine gereken iltifat ve hürmetin gösterilerek ağırlandığı belirtilmiştir. Aynı zamanda bazı hediyeler hazırlanarak defteriyle birlikte elçiye teslim edildiği ifade edilmiştir. İlaveten bundan böyle işbirliğinin devamının beklendiği bildirilmiştir³⁹. Buhara hakimine gönderilen hediyeler muhtelif kumaş toplarından oluşmakta olup masrafları Hazîne-i Âmire’den karşılanmıştır⁴⁰. Bu arada, 7 Ekim 1805 tarihli buyruğuya göre, Turan ahalisinden Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Kirâmî Efendi padişaha takdim olunmak üzere belagatlı bir kaside yazmış ve hacca gideceğini beyan ederek söz konusu kasideyi Buhara elçisi ile göndermiştir. Elçi tarafından bu kaside padişaha takdim olunduğunda padişah münasip miktarda atıyye verilmesini emretmiştir ve bunun üzerine kendisine 750 kuruş atıyye verilmiştir⁴¹. Elçilik heyetinin

³⁸ BOA., HAT. 175/7616; *Osmanlı Devleti İle Kafkasya*, s. 103-104; Alâeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan* (2. Baskı), Lalezar Kitabevi, Ankara 2006, s. 38; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 34.

³⁹ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/s. 24m-25m/43.

⁴⁰ BOA., C.HR. 108/5390; C.SM. 141/7098; *Belgelerle Türkiye Özbekistan İlişkileri*, s. 138-142.

⁴¹ BOA., C.SM. 176/8827.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

masraflarının Mihmandar Ali Ağa'ya ödenmesi ile ilgili bir belgede ifade edildiğine göre elçi 4 Nisan 1806 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır⁴².

2. Hacı Mirza Sâbir'in Ziyareti

II. Mahmut döneminde Buhara elçisi sıfatıyla İstanbul'a gelen ilk elçi ise Hacı Mirza Sâbir'dir. 1811 yılı Haziran ayında İstanbul'a ulaşmıştır. Hacı Mirza Sâbir her ne kadar elçi sıfatıyla İstanbul'a gelmiş olsa da konu ile ilgili belgeler incelendiğinde aslında daha önce gitmiş olduğu hac yolculuğu sırasında uğradığı mağduriyetin giderilmesi için geldiği anlaşılmaktadır. Bu durum elçi hakkında yapılan işlemlere de belli ölçüde yansımıştır.

Hacı Mirza Sâbir, Buhara eşrafından olup daha önce Buhara tarafından İstanbul'a elçi olarak gelen İrnazar isimli elçinin biraderzadesidir. Hacı Mirza Sâbir daha önce hacca gitmiş ve arkadaşlarından biri yolda vefat etmiştir. Bu kişinin mallarına beytü'l-mâla aittir gerekçesiyle eski Şam Valisi Abdullah Paşa tarafından el konulmuştur. Aynı zamanda Mirza Sâbir ile yanındaki adamlarından Delilbaşları, Tüfenkçibaşısı ve Silahdarının bir miktar parası haksız şekilde alınarak mağdur edilmişlerdir. Hacı Mirza Sâbir, Buhara'ya döndükten sonra, mağduriyetinin giderilmesi ve haksız olarak eski Şam Valisi Abdullah Paşa tarafından alınan mallarının aliverilmesine dair ikisi Buhara Hakimi Haydar Şah ve ikisi Buhara müftüsü tarafından yazılan dört mektupla Buhara elçisi sıfatıyla İstanbul'a gelmiştir. Bu mektupların tercümesi 7 Temmuz 1811 tarihinde nâme-i hümayûn defterine kaydedilmiştir⁴³.

23 Haziran 1811 tarihli buyrulduya göre, Hacı Mirza Sâbir elçi sıfatıyla 8 Haziran 1811 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Elçi için Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Eski Cebecibaşı Abdurrahman Ağa mihmandar tayin edilmiştir⁴⁴. İfadesine göre elçi 13 ayda İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'da Üsküdar'da Cizye Başbakanlığı vekili Abdurrahman Ağa'nın evine misafir verilmiştir. Sadrazam daha önce gelen Buhara elçilerine göre zahmetinin az olduğunu, tayinatının düzenlenerek gerekenin yapıldığını padişaha arz etmiştir. Aynı zamanda elçiye ne görevle geldiği sorulduğunda, Buhara hakiminin padişaha karşı iyi niyet ve muhabbetinin mükemmel olduğunu, Ruslara karşı iş birliğine hazır olduklarını beyan ve hediye takdim edeceğini belirtmiştir. Diğer taraftan İran ile ilişkilerin iyi olmaması nedeniyle tüccar gibi İran'dan geçerek Bağdat yoluyla geldiğini beyan etmiştir. Bununla birlikte getirdiği nameleri padişaha sunmak için huzura kabulünü talep etmiş olduğu sadrazam tarafından padişaha arz edilmiştir. Padişah da gelecek divan toplantısında kabul edilebileceğini, münasip olanın yapılması emrini vermiştir⁴⁵. Bunun üzerine elçi Bâb-ı Âli'ye çağırılmış ve kendisine bir semmur kürk, yanında bulunan oğluna ve birkaç adamına münasibine göre hil'atlar giydirilmiştir. Aynı zamanda ne için geldiğinin anlaşılabilmesi için getirdiği evrak kendisinden talep olunmuştur. Gelen evrak incelendiğinde padişah, sadrazam, sadaret kethüdası ve riyasete hitaben birer mektup olduğu görülmüştür. Aynı zamanda mektupların muhtevasının Mirza Sâbir'in daha önce hacdan döner iken eski Şam Valisi Abdullah Paşa tarafından haksız olarak alınan parasının kendisine teslim edilmesine dair olduğu anlaşılmıştır. Padişaha gelen nâmenin de aynı hususla alakalı olması nedeniyle elçinin gelişinin devletle alakalı olmadığından, konunun divana dahil edilerek nameyi divanda takdim etmesi gerektiği sadrazam tarafından padişaha arz edilmiştir. Elçinin getirdiği mektuplar da padişaha sunulmuştur. Padişah konuya ilişkin hatt-ı hümayûnunda, öncelikle elçinin getirdiği evrak üzerinde bulunan mühür ile Buhara hakiminin daha önce

⁴² BOA., C.HR. 117/5844; *Osmanlı Devleti İle Kafkasya*, s. 106.

⁴³ BOA., HAT. 1417/57968; A.DVNS.NMH.d. 10/ s. 108/139; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 46.

⁴⁴ BOA., C.HR. 73/3606.

⁴⁵ BOA., HAT. 1274/49436; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 49.

gelen mektubunda bulunan mührün karşılaştırılarak mutabık olduğunun tespitini istemiştir. Aynı zamanda, iddia edilen malın miktarının belirlenerek defter haline getirilmesi ve sonrasında Şam Valisi Süleyman Paşa'ya bir emir gönderilerek paranın Abdullah Paşa'dan talep edilmesi talimatını vermiştir. Şayet Abdullah Paşa itiraz eder ise Abdullah Paşa'nın Şam'da bulunan emlak ve mallarından paranın tahsil edilerek İstanbul'a gönderilmesi ve elçiye paranın verilmesini emretmiştir. Bu hususta ihmal ve gecikme olmaması hususunda ihtimam gösterilmesini de ferman buyurmuştur⁴⁶. Bu hatt-ı hümayûn gereğince, Buhara hakiminden daha önce gelen nâme Dîvân-ı Hümayûn Kalemî'nden çıkarılmış ve yeni gelen mektubun mührü ile karşılaştırılarak isim ve görünüşünün aynı olduğu ancak süsleme ve bazı kelimelerde farklılıklar olması nedeniyle eski ve yeni nameler birlikte padişahın bizzat görüşü için takdim edilmiştir. Aynı zamanda elçinin iddiasının şahsi hukukla ilgili olması ve bu tür hakkın verilmesinin dinin de gereği olduğuna işaret edilmiştir. Alacaklarının şahsın kendisinden öğrenilerek defteri tutulmuş ve tahsili için Şam Valisi Süleyman Paşa'ya emir gönderileceği, söz konusu namelerin de tekrar Dîvân-ı Hümayûn Kalemî'ne muhafaza edilmek üzere iade edileceği sadrazam tarafından padişaha arz edilmiştir. Padişah hatt-ı hümayûnunda, Süleyman Paşa'ya gerekli emrin gönderilmesi, paranın o günün rayici üzerinden hesap edilerek hızlı bir şekilde tahsil edilmesi ve İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir. Bu hatt-ı hümayûnunun çıkmasıyla Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa'ya emir yazılarak Temmuz 1811 tarihinde gönderilmiştir⁴⁷.

Haydar Şah tarafından gönderilen H.1225 (M.1810/1811) tarihli biri padişaha⁴⁸ ve diğeri sadrazama hitaben yazılmış olan Farsça iki mektup tercümesi ile birlikte 13 Temmuz 1811 tarihinde nâme-i hümayûn defterine kaydedilmiştir. Aynı şekilde Buhara müftüsünün de biri Sadaret Kethüdası'na diğeri riyaset makamına hitaben yazdığı H.1225 tarihli iki mektup da aynı tarihte yine nâme-i hümayûn defterine kaydedilmiştir⁴⁹.

3. Mirza Muhammed Yusuf Bey'in İkinci Ziyareti

II. Mahmud döneminde gerçek anlamda Buhara Emirliği adına gönderilen ilk elçi ise sultanın tahta oturmasını tebrik için gönderilmiştir. Bu amaçla, Buhara Şâhı Seyyid Haydar, Divan Beği Mirza Muhammed Yusuf Beği büyükelçi olarak İstanbul'a göndermiştir⁵⁰. Bu onun elçi olarak İstanbul'a ikinci gelişidir. Görev sırasında elçinin İstanbul'a getirdiği Farsça mektup H.1229/ M.1813-1814 tarihlidir⁵¹. Söz konusu tarihte Buhara'dan yola çıktığı anlaşılan ve Rusya üzerinden İstanbul'a gelmek isteyen elçinin bu yolculuğunun Rusların engellemeleri nedeniyle oldukça uzun sürdüğü ortaya çıkmaktadır. Mirza Muhammed Yusuf Bey'in aradan geçen yaklaşık iki yıllık bir süre sonrasında Boğdan'a ulaştığı Boğdan Voyvodası tarafından 3 Mart 1816 tarihli arıza ile İstanbul'a bildirilmiştir⁵². Kırk kişilik bu elçilik heyetinin 1816 yılı Haziran ayı içerisinde İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır⁵³.

Mîr Haydar'dan gelen mektubun 7 Ekim 1816 tarihli tercümesi Nâme-i Hümayûn defterine kaydedilmiştir. Mîr Haydar'ın mektubunda ifade edildiğine göre, Mâverâünnehr ahalişi içerisine düştükleri muhtelif musibetler, kıtlık ve düşmanlıklara tahammül edemeyerek vatanlarını terk etmişler ve alimleri ile şeyhleri de kalmamıştır. Bu nedenle

⁴⁶ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/ s. 112/144; HAT. 175/7617; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 43; *Osmanlı Devleti İle Kafkasya*, s. 107-108.

⁴⁷ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/ s. 112/145.

⁴⁸ BOA., HAT. 563/27625.

⁴⁹ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/ s. 108-111/139-143.

⁵⁰ BOA., C.HR. 118/5889; 157/7809.

⁵¹ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/ s. 226/287.

⁵² BOA., HAT. 961/41191; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 52.

⁵³ BOA., C.HR. 118/5889.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

ihtiyaca cevap verecek fıkıh kitapları da bulunmaz olmuştur. Babası zamanından beri şeyhler ve ulemaya gösterilen lütuf ve hürmet neticesinde memleket mamur olmaya başlar iken reaya, meşayih ve ulemanın her geçen gün artmasının yanı sıra ulemanın talebi üzerine Hindistan'dan getirilen bazı fıkıh kitapları da ihtiyacı giderecek kitaplar olmamıştır. Bu sebeple ulema arasında dini meselelerde ortaya çıkan tartışmaları ortadan kaldırmak için büyük imamların muteber kitaplarına şiddetle ihtiyaç duyulduğu ve ihtiyaç duyulan kitapların bir defteri oluşturularak gönderildiği ifade edilmiştir. Söz konusu kitapların tamamının gönderilmesi mümkün olmasa da Müslümanların dinî meselelerini çözmeye yetecek birkaç cilt muteber kitabın gönderilmesi talep edilmiştir. Mektupta bunun yanı sıra Mâverâünnehr, Kazgan, Deşt-i Kıpçak, Hârezm, Merd-i Şâhcân, Cihâd-ı Zu'lâb, Belh ve Bedahşân memleketlerinin eskisi gibi hükümler altında bulunduğu ancak Kazgan ve Hârezm Eyâleti hakimlerinin bazen itaat bazen de itaatsizlik gösterdikleri dile getirilmiş ve kendisinin Osmanlı Devleti'nin tabilerinden addedilerek söz konusu eyaletlerin hakimi olduğuna dair bir menşur verilmesi talep edilmiştir. Ayrıca Hicaz tarafının ahvali sorularak Dîvân Beyi Mirza Muhammed Yusuf ile iki cilt Delâil-i Şerîf ile bazı hediyeler gönderildiği belirtilmiştir⁵⁴.

Mirza Muhammed elçi olarak İstanbul'a geldiğinde, yanında hediye olarak birkaç dinî kitap ile bir miktar itriyat ve bir de mektup getirmiştir. Muhammed Yusuf Bey'in takdim ettiği hediyeler, Eylül/Ekim 1816 tarihinde Hazîne-i Hümâyûn'a gelir kaydedilmiştir. Takdim edilen hediyeler, Vezâ'îfû'l-Mukarrabîn isimli mecmua (iki cilt, Padişaha teslim edilmiştir), muhtelif cinsten kumaş topları, birer sandık siyah ve yeşil çay ve bir attrı⁵⁵. Elçi aynı zamanda Bâb-ı Âlî'ye bir takrir takdim etmiştir. Elçinin takdim eylediği yazı Sadarettten padişaha arz edilmiştir. Padişah, elçinin bu yazısında Buhara'ya gönderilmesini talep eylediği kitapların satın alınıp parasının da defterdar tarafından verilmesi talimatını vermiştir. Aynı zamanda takirde belirtilen diğer hususların Şûrâ-yı Devlet'te müzakere olunarak yapılması gerekenlerin kendisine arz edilmesini emretmiştir. Talep edilen kitapların toplanması işi Şeyhülislam'a verilmiş ve bulunabilenler satın alınarak hazırlanmıştır. Ancak İstanbul'da iken, Mirza Muhammed Yusuf önce kendisi ve ardından ailesi, çocukları, hizmetçileri ve adamlarından bazıları vefat etmiştir. Elçinin vefatının duyulmasının ardından tüccar ve esnaftan bazıları elçiden alacakları olduğunu iddia etmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine gerek elçi, eşi ve çocuklarının gerekse diğer vefat edenlerin mal varlıkları defterdar efendi ve mahkeme aracılığı ile defteri tutularak satışı yapılmıştır. Elçinin mallarından elde edilen paradan tespit edilen borçları ödenmiş ve geriye kalan para Buhara'da olan varislerine ulaştırılmak üzere bedestende muhafaza altına alınmıştır. Arda kalan paranın münasip bir kişi ile Buhara'ya gönderilmesi ihtiyacı doğmuştur. Durum Meclis-i Şûrâ'da görüşülmüş ve Buhara Emirliği tarafından talep edilenlerin elçinin vefatı sebebiyle gönderilmesinden sarf-ı nazar edilmesi ve sadece Şah'ın mektubuna cevap yazılmasının devletin şanına yakışmayacağı kanaati hasıl olmuştur. Bu sebeple öncelikle Şah'ın nâmesine gerekli cevabın yazılması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda elçinin muhalefatının parası ile hediye edilen kitaplar ve Buhara hakimine hediye olarak gönderilen bir miktar akmeşe ile at takımlarının seçilecek münasip biri ile gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Daha sonra, elçinin arkadaşlarından Şerif Bey ile Divan Katibi Abdülkerim Nedim Efendi Bâb-ı Âlî'ye müracaat ederek kendilerine yeterli miktarda para ile yol emri verilerek Buhara'ya gönderilmelerini talep etmişlerdir. Bu aşamada, Buhara ahalisinden olup yirmi senedir İstanbul'da oturan ve elçiyi evinde misafir eden Alaeddin Ahon Efendi elçi hakkında geniş çaplı malumat vermiştir. Alaeddin Ahon Efendi, elçinin vefatından sonra da ailesi

⁵⁴ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/ s. 227/288; *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri*, s. 14-15.

⁵⁵ TS.MA.d. 2462.

ve adamlarının işleri ile ilgilenen, aynı zamanda gerek Buhara ve gerek elçinin her halini bilen birisi olarak dinlenmiş, verdiği bilgiler değerlendirilmiştir. Alaaddin Ahon Efendi'nin verdiği bilgilerde elçinin kişisel olarak birtakım nahoş durumlarının olduğu anlaşılmış olsa da bu hususlar hürmeten göz ardı edilmiştir. Nihayetinde, Buhara hakiminin namesine cevap yazılması, hediye edilen kitapların gönderilmesi, Bağdat Valisi tarafından münasip bir adam ile İran tarafından Buhara hakimi tarafına ulaştırılmak üzere muhallefatının defterleri ile birlikte Kapı Kethüdası'na teslim edilerek Bağdat Valisi'ne ulaştırılması uygun görülmüştür. Aynı zamanda adı geçen Şerif Bey ile Divan Katibi Abdülkerim Efendi'ye yeteri kadar para verilerek bildikleri yoldan memleketlerine dönmelerine sağlanması, elçinin diğer adamlarının da yeteri kadar para verilerek gönderilmesinin uygun olacağı padişaha arz edilmiştir. Padişahın hatt-ı hümayûnunda, Şerif Bey ve Divan Kâtibi'ne biner kuruş ve elçinin diğer adamlarına beşer yüz kuruş verilmesini aynı zamanda nâme-i hümayûn ve kitapların da Bağdat Valisi tarafından Buhara Emiri'ne gönderilmesini emretmiştir⁵⁶.

Orijinali tarihsiz olup arşivin kataloglama çalışmaları sırasında tahmini olarak H. 29.12.1242 (M.24 Temmuz 1827) olarak tarihlenen, transkripsiyon yayınlarda da aynen nakledilen ancak içeriği incelendiğinde Mirza Muhammed Yusuf'un elçiliği dönemiyle alakalı olduğu anlaşılan bir belgede padişahın talep edilen kitapların toplanmasına son derece önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Padişah istenilen kitapların ağırlıklı olarak tefsir ve fıkıh kitaplarından oluşması nedeniyle kitapların toplanma işini şeyhülislama vermiştir. Şeyhülislam, talep edilen kitaplardan bulunabilenleri satın almış ancak bulunamayanların (ya da eski müelliflere ait olup bazı kütüphane ve yerlerde olmasına karşılık sahaflar çarşısında ve sair alınır-satılır yerlerde bulunamayanların) defterini tutarak bir tezkire ile sadarete takdim etmiştir. Sadaret de bu defteri bir tezkire ile padişaha takdim eder iken kitapların ücreti olan 5453 kuruşun şeyhülislama ödenmesi hususunun da defterdâra havale edilmesinin münasip olacağını arz etmiştir. Padişah sadrazama hitaben yazdığı hatt-ı hümayûnunda, şeyhülislamın sunduğu tezkire ile kitapların defterini incelediğini, satın alınan kitapların parasını defterdardan alıp şeyhülislama teslim etmesini söylemiştir. Aynı zamanda kitapların defterini yanında bıraktığını ve bulunamayan kitapları Enderûn-ı Hümayûn Kütüphanesinde araştırma yaptırarak bulunabilenleri kendisine göndereceğini belirtmiştir⁵⁷. Burada bulunamayan kitaplardan Enderûn-ı Hümayûn Kütüphanesinde bulunanların gönderilmek üzere verileceğinin ifade edilmesi dikkat çekicidir.

Nisan-Mayıs 1818 tarihli bir nâme-i hümayûn ile gelen mektuba cevap verilmiştir. Bu nâme-i hümayûnda, Dîvân Beyi Mirza Yusuf ile gelen mektupta yer alan, mealen sadâkat ve iyi niyete ilişkin ifadelerin eskiden beri var olan dostluğun artmasına sebep olduğu ifade edilmiş, elçiye de gereğince iltifat edilerek onurlandırıldığı dile getirilmiştir. Aynı zamanda Hicaz bölgesinin de asayişinin sağlandığı, hacıların eskisinden daha güvenli bir şekilde ibadetlerini yerine getirdiklerine işaret edilmiştir. Ancak elçiye gerekli misafirperverlik gösterilip, taltif edilerek geriye dönmelerine izin verilmek üzere iken vefat etmiş ise de ilişkilerin, dostluğun ve muhabbetin güçlendirilmesi için bu mektubun yazıldığı ve bazı fıkıh kitapları ile birlikte gönderildiği belirtilmiştir. Talep edilen kitaplardan 32'si temin edilerek hediye olarak Kapı Kethüdası Said Efendi'ye teslim edilmiştir⁵⁸. Bunlar Bağdat'a ulaşmış ve sonrasında Bağdat Valisi Davud Paşa, padişah tarafından gönderilen nâme ile hediye olarak gönderilen 32 cilt kitabı ve vefat edenlerin muhallefat defteri ile onların satışından elde edilen parayı eski Basra Defterdarı Hasan Efendi vasıtası ile Horasan

⁵⁶ BOA., HAT. 781/36558.

⁵⁷ BOA., HAT. 276/16200; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt 1*, s. 89; *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri*, s. 26-27.

⁵⁸ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/ s. 227-228/289; *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri*, s. 16-20.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

tarafından Buhara'ya ulaştırmak üzere göndermiştir. Bu durumu aynı zamanda 27 Eylül 1818 tarihli bir yazı ile İstanbul'a bildirmiştir⁵⁹.

4. Hacı Muhammed Şerif Bey'in Ziyareti

Buhara hakimi Haydar Şah, önceki elçinin vefatı sonrasında İstanbul'dan gönderilen mektup ve kitaplardan dolayı memnuniyetini bildiren bir mektupla Hacı Muhammed Şerif Bey'i elçi olarak İstanbul'a göndermiştir⁶⁰. Elçi İstanbul'a gelir iken Bağdat'a geldiğinde Bağdat Valisi Davud Paşa İstanbul'a haber vermiştir. Bunun üzerine padişah elçi geldiğinde kendisine bir mihmandar tayin edilmesi emrini vermiştir. Elçinin İstanbul'a yakın bir yere geldiği haber alınınca tayin edilen mihmandar aracılığıyla İstanbul'a getirilmiştir. İstanbul'da daha önce gelen Buhara elçisinin Meydancık'ta kaldığı konağa yerleştirilmiştir⁶¹.

Muhammed Şerif Bey İstanbul'a gelmesinin ardından bazı Yeniçeri gruplarının üçer aylık maaşlarının (Sipah, Silahdar, Topçu ve arabacıların mütekaidlerinin MASAR maaşları ile Eşkıncilerin RECEC ayları maaşlarının) dağıtılması merasimi sonrasında getirdiği mektup ve hediyeleri padişaha arz ve takdim etmek için huzura kabul edilmiştir⁶². Bu törenler dikkate alındığında elçinin İstanbul'a 1820 yılı Ocak ayı içerisinde gelmiş olması muhtemeldir. 1820 tarihinde gelen Buhara elçisi Bâb-ı Âlî'ye geldiğinde ve Buhara hakiminden getirdiği mektubu padişaha takdimi sırasında elçiye ve adamlarına hilatlar giydirilmiştir⁶³. Elçinin kendisine verilen görev sorulduğunda, Şah tarafından padişaha gönderilen bir mektup ile Şah'ın veziri Muhammed Han'ın sadrazama gönderdiği mektupları Bâb-ı Âlî'ye takdim etmiştir. Farsça olan mektuplar tercüme ettirilmiştir. Mektuplarda, vefat eden eski Buhara Elçisi Yusuf Mirza'nın gönderilen tereknesinin ve padişah tarafından hediye olarak gönderilen kitapların ulaştığı bildirmiştir. Buna karşılık padişah için bir Mushaf-ı şerîf, bir kâse çini ve dokuz adet lenger çini hediye gönderildiği belirtilmiştir. Bununla birlikte Buhara tarafının durumu hakkında elçinin bilgi vereceği ifade edilmiştir. Elçiye vereceği bilgi sorulduğunda elçi tarafından bir arıza takdim edilmiş ve bu belge tercüme ettirilmiştir. Söz konusu belgedeki ifadelerde, Şah'ın padişaha biat etmek istediği belirtilmiştir. Aynı zamanda, Şah'a düşman olanlar ile din muhaliflerinin bir tarafta, Rusya ve Özbek taifesinden bazılarının da diğer tarafta olduğu dile getirilmiştir. Padişahın lütfunun düşmanlarına karşı kendisini güçlendireceğine işaret edilmiştir. Ayrıca listesi gönderilen Buhara tarafında bulunmayan kitapların da gönderilmesi talep edildiği görülmüştür. Söz konusu mektuplar ile arızanın tercümeleme Şura görüşmelerinde değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonunda, Şah'ın istediği kitapların toplanarak gönderilmesi hususunun padişahın görüşüne bağlı olduğu, şayet padişah uygun görür ise kitapların tedarik ettirilerek elçinin dönüşünde kendisine teslim edilmek üzere hazırlanabileceği belirtilmiştir. Aynı zamanda elçinin ifadelerinden anlaşılan, Şah'ın vefat eden önceki elçi aracılığı ile gönderdiği mektupta da ima ve iltimas ettiği, kendisinin padişaha biat etmedeki maksadının, düşmanlarına karşı imtiyaz elde etmek için padişahın kendisine menşur-ı hümayûn verilmesi olduğu ifade edilmiştir. Bu husus, Buhara memleketinin Osmanlı Devleti hududuna bitişik olmadığı, Rusya Devleti'nin arka tarafında bulunması ve Rusya ile ilişkilerinin belirsiz olması dikkate alındığında etrafla düşünülmesi gereken önemli bir durum olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu sebeple konunun Şeyhülislamlıkta ulemeden bazılarının da katılacağı bir toplantıda görüşülmesi ve

⁵⁹ BOA., HAT. 761/35972.

⁶⁰ BOA., HAT. 753/35533; 781/36578.

⁶¹ BOA., HAT. 781/36552; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt 1*, s. 58.

⁶² BOA., HAT. 1269/49188.

⁶³ BOA., HAT. 1418/57993.

sonrasında konu değerlendirilerek konunun padişaha arz edilmesi kararı verilmiştir. Söz konusu evrak da padişaha takdim edilmiş, Şah'ın mektubunu alışıldığı üzere Bâb-ı Âlî'ye takdimi için de bir gün tahsis edilerek kendisine gerekli merasimin düzenleneceği padişaha arz edilmiştir. Padişah da hatt-ı hümayununda, Şah'ın istediği kitapların tedarik edilerek hazırlanması, sefirin mektubu teslim için Bâb-ı Âlî'ye davet edilmesi ve biat hususunun da Şeyhülislamlık'ta müzakere olunmasını emretmiştir⁶⁴. Sonrasında elçi, beraberinde getirdiği mektuplar ve hediyeler ile birlikte kendi yazdığı bir arızayı Bâb-ı Âlî'ye takdim etmiştir. Bu yazının tercümesinde, Şah'ın Halife'ye biat etmek istediği ve Şah'ın gönderdiği defterde belirtilen Buhara taraflarda bulunmayan bazı kitapları (56 kitap) talep etmiştir. Bununla ilgili hatt-ı hümayûn gereğince Şah'ın talep ettiği kitaplardan mümkün olanlar elçinin dönüşünde kendine verilmek üzere hazırlanmıştır. Biat hususu Osmanlı devlet merkezini epeyce meşgul etmiştir. Padişahın fermanı gereğince konu, şura üyeleri ile ulema ve bazı devlet adamlarının katılımıyla Şeyhülislam'ın evinde düzenlenen toplantıda müzakere edilmiştir. Toplantıda, Şahın bu husustaki muradının, daha önce gönderdiği mektupta da ima ve iltimas ettiği gibi padişaha biat ederek düşmanlarına karşı güç kazanmak maksadıyla padişah'tan menşur-ı hümayûn almak olduğu değerlendirilmiştir. Ancak Buhara memleketinin Osmanlı Devleti'nin sınırında bulunmaması, Rusya Devleti'nin arka tarafında yer alması, Rusya ile ilişkilerinin belirsiz olması ve sair bazı hususlar dikkate alındığında mahzuru olduğu düşünülmüştür. Aynı zamanda söz konusu toplantıda dinen bu hususu kabulde bir zaruret olmadığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Fetva Emini ve Müfettiş Sadık Efendi toplantıya çağrılarak durum anlatılarak dinen gereği sorulmuştur. Buna cevaben meclise sunulan müzekkerede, Buhara ahalisinin Müslüman olmaları hasebiyle halifeye itaat ve bağlılıklarını gerektirdiği ancak Osmanlı Devleti sınırları ile aralarında büyük bir mesafe olduğundan Buhara ahalisinin kendilerinin şah kabul ettiği vali tarafından cuma kılıp hutbe okumaları, yargılama yapıp yetimleri evlendirmelerinin meşru olduğu dile getirilerek bu surette eskisi gibi idare ve tasarruf eylemelerinin gerektiği ifade edilmiştir. Sonrasında sadrazam bir takrir ile durumu padişaha arz etmiştir. Padişah hatt-ı hümayûnunda takrirden belirtildiği şekilde biat meselesinden sarf-ı nazar edilerek cevap verilmesini emretmiştir. Diğer taraftan biat hususunun Şah'ın mektubunda doğrudan ifade edilmediği, elçinin beyanına havale edilmesi dikkate alınarak Şah'a padişah tarafından gönderilecek mektupta biat hususuna değinilmeden iltifat mahiyetinde bir mektup yazılması ve bu konuda elçiye şifahi cevap verilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Elçiye de şahın Osmanlı Devleti'ne eskiden beri mensubiyetinin bulunduğu ve İslam toplumu yönüyle de bağlılığın eskiden beri mevcut bulunduğu için yeni baştan menşur verilmesine gerek olmadığı ifade edilmesi düşünülmüştür. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin şah hakkında iyi niyet taşıdığı ifade edilmesi uygun görülmüştür. Bu doğrultuda şah'a gönderilecek mektup ve istenilen kitaplar hazırlanmış, elçiye de şifahi olarak gerekenler söylenmiştir. Ancak elçi kiş mevsiminde dönüşün meşakkatli olacağını beyan ederek bahara kadar İstanbul'da kalma müsaadesi istemiştir. Nihayetinde Şaban ayının 15'inden (M.28 Mayıs 1820) sonra İstanbul'dan yola çıkacağını beyan etmiş ve aynı zamanda Bahâeddin Nakşibendi Camii'nde sergilenmek üzere padişahın bizzat kendisinin yazdığı levhalardan da birkaç adet talepte bulunmuştur. Sonrasında elçi gayr-i resmi olarak Bâb-ı Âlî'ye çağrılarak hazırlanan kitaplar ile tahsis edilen harcırah kendisine teslim edilmiştir. Diğer taraftan, padişahın namesiyle birlikte Buhara hakiminin ve veziri Muhammed Han'ın sadaret makamına yazdıkları mektuplara cevap olarak da sadrazam tarafından uygun cevabi mektuplar yazılmıştır. Padişah'tan talep edilen birkaç levha da elçiye verilmiştir⁶⁵. Buhara'ya gönderilecek kitapların temini ve hazırlanması

⁶⁴ BOA., HAT. 781/36552.

⁶⁵ BOA., HAT. 781/36546, 36551, 36580, 36581A, B; Saray, a.g.e., s. 34; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 62, 64; *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri*, s. 20-25.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

işi Yâsincizâde Efendi'ye verilmiştir⁶⁶. Yâsincizâde kitaplardan bir kısmını satın almış ve bir kısmı da müteveffâ Şakir Paşa'nın kitapları içerisinde bulunarak toplam 35 cilt kitap hazırlanarak Elçi Muhammed Şerif Bey'e teslim edilmiştir⁶⁷.

5. Mirza Muhammed Fâzıl'ın Ziyareti

Bir çalışmada hatalı olarak Muhammed Fâzıl'ın 1231 (1816) tarihinde İstanbul'a elçi olarak gönderildiği ifade edilmiştir⁶⁸. Ancak ilgili kayıt H.1231 değil H.1241 (M. 1825-1826) tarihlidir. Söz konusu kayıt, Mirza Muhammed Fâzıl tarafından İstanbul'a getirilen Buhara Hakimi Haydar Şah'ın Farsça namesinin suretidir⁶⁹.

Buhara hakimi tarafından İstanbul'a elçi olarak gönderilen Mirza Muhammed Fâzıl Erzurum civarına geldiğinde, Erzurum Valisi Galip Paşa tarafından 17 Ağustos 1826 tarihli bir yazı ile İstanbul'a bildirmiştir. Söz konusu yazıda elçinin, Erzurum Naibi iken görevi bittiği için İstanbul'a giden Hamza Rıfkı Efendi'nin refakatinde gönderildiği ifade edilmiştir. Yazı İstanbul'a ulaştığında durum padişaha arz edilmiş ve padişah da elçi geldiğinde kendisine bir münasip ev tahsis edilerek gereğinin yapılmasını emretmiştir⁷⁰. Galip Paşa tarafından İstanbul'a gelmekte olduğu bildirilen Mirza Muhammed Fâzıl'ın İstanbul'a geliş tarihi kesin tespit edilememiş olmasına karşılık daha sonraki resmi kabul tarihi dikkate alınarak yaklaşık olarak 1826 yılı Aralık ya da 1827 yılı Ocak ayında gelmiş olduğu söylenebilir. Kartal tarafına geldiği haber alındığında İstanbul'a getirilmesi için Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından Haşim Ağa mihmandar tayin edilmiştir. Elçi İstanbul'a gelerek Ağa'nın evine yerleşmiştir. Hakim'in gönderdiği mektubun sureti ile yanında getirdiği Fâhretü'l-Buhârâ Fahreddin Efendi'nin gönderdiği bir arzuhali Bâb-ı Âlî'ye göndermiştir. Fahreddin Efendi, Buhara'nın övünç kaynağı, müftü, müderris ve Kalon Mescidi olarak bilinen büyük caminin hatibidir. Fahreddin Efendi bu mektupta Mirza Muhammed Fâzıl'ın asil, necib ve muteber bir kişi olduğunu ifade ederek kendisine hürmet ve iltifat gösterilmesini talep etmiştir. Söz konusu mektupların tercümelere ile elçinin Bâb-ı Âlî'ye takdim ettiği yazının tercümelere yapılarak padişaha takdim edilmiştir. Elçiye, 1820 yılında gelen elçiye uygulanan merasimin veya Hind elçisine uygulanan merasimin uygulanabileceği ancak söz konusu elçinin müstakil elçi olarak gönderilmeyip hacca gitmek üzere geldiğine dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda gelen mektupların da tavsiyeden ibaret olması nedeniyle eski merasimler uygulanmayıp yalnızca hamam harçlıklarının verilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Diğer taraftan, bir gün elçi Bâb-ı Âlî'ye davet edilerek elçiye semmûr kürk, yanındaki adamlara ise eskiden olduğu gibi uygun şekilde kürk ve hilatler giydirilmesi gerekecektir. Bununla birlikte resmî tören sırasında sadrazam tarafından eskilerinde olduğu gibi kendisine hitaben bir konuşma yapılması ile yetinilmesi, hususi divan toplantısına gerek olmadığı ve diğer merasimlerin uygulanmaması dile getirilmiştir. Ayrıca, getirdiği namenin padişaha takdiminin ve dönüşünde gönderilecek namenin de yine sadrazam tarafından verileceğinin elçiye bildirilmesi ve Hakim'e gönderilecek cevabî namenin de hac sonrasında münasibi şekilde yazılmasının uygun olacağı padişaha arz edilmiştir. Padişah da elçinin müstakil elçi olarak gelmemesi, hac niyetiyle gelmesi nedeniyle sadrazamın önerisi doğrultusunda gerekli uygulamanın yapılmasını ve dönüşünde de münasip miktar atıyyenin verilmesini

⁶⁶ Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi'nin 28 Mart 1821-10 Kasım 1822 tarihleri arasında Şeyhülislamlık yaptığı (Bkz. İpşirli, 1988, s. 285-286) dikkate alındığında kitapların hazırlanması işinin de bu arada gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır.

⁶⁷ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/ s. 274/346; *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri*, s. 25-26.

⁶⁸ Saray, *a.g.e.*, s. 34.

⁶⁹ BOA., A.DVNS.NMH.d. 10/ s. 370/468.

⁷⁰ BOA., HAT. 781/36557; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 87.

emretmiştir⁷¹. Buna karşılık elçi muhtelif gerekçeler dile getirerek ısrarla huzura kabulünü istemiştir⁷².

Elçinin Bâb-ı Âlî'ye takdim eylediği 16 Eylül 1826 tarihli Farsça takririn tercümesinde, Buhara Şâhi ve sair Turan ve Türkistan halkı olarak bazı engeller nedeniyle yazışma ve haberleşme imkânı bulunmadığı dile getirilmiştir. Özellikle beş seneden beri Buhara tarafında da kargaşa ortaya çıkmış, ancak bunların tamamı cezalandırılarak yola getirildiği belirtilmiştir. Hâl-i hazırda bütün Turan memleketi bir araya gelerek Padişah ne talep eder ise yerine getireceği belirtilmiştir. Kendisinin elçi olarak gönderilmiş olduğu dile getirilerek, Şah'ın mektubunda hacca gittiğinin yazılmış olmasının sebebinin, Buhara'dan İstanbul'a gelir iken ya Rusya ya da İran üzerinden gelme mecburiyeti olması ve bu devletlerin görünürde dost iseler de gerçekte düşman olmaları nedeniyle çekilecek sıkıntıları önlemeye yönelik olduğu belirtilmiştir. Sözlü olarak kendisine söylendiğine göre eğer Osmanlı Devleti tarafından bir hizmet talep edilir ise Buhara'ya dönüşte kendisinden istenilen hizmetin yerine getirileceği beyan edilmiştir⁷³.

Nihayetinde, 26 Ocak 1827 günü düzenlenecek olan Dîvân-ı Hümâyûn'a padişahın da katılması ve toplantı bitiminde elçinin de bu toplantıya davet edilerek Buhara hakimi tarafından gönderilen mektup ile hediyesi olan Kurân-ı Kerîm'i burada takdim etmesi sadrazam tarafından padişaha arz edilmiş ve padişah da bunu uygun görmüştür⁷⁴.

Mirza Fazıl Efendi ile beraberindeki Mirza Muhammed Emin Efendi, Mirza Abdürresül ve Ahon Efendi'nin odalarında olup emanet olduğunu iddia ettikleri ancak cins ve adetlerine bakıldığında ticari oldukları anlaşılan birçok muhtelif cinslerde eşya tespit edilmiştir. Bunlardan başka muhtelif kişiler adına düzenlenmiş senetler bulunmuştur. Bunlardan ikisi Kabakçı Seyyid İsmail ile Hristo ve Kostî zimmetlerinde olup Mirza Fâzıl ismine düzenlenmiştir. Bir diğer senet Kalpakçı Artin ve Ağyazer zimmetlerinde olup Abdurresul ismine düzenlenmiştir. Diğer üç senet ise Mirza Hayrullah ismine düzenlenmiştir⁷⁵. Bunlarla alakalı herhangi bir işlem yapıldığına ilişkin bir evrak tespit edilememiştir.

Elçi bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra izin alarak hacca gitmiştir. Hacca gider iken Buhara elçilerine verilmesi mutad olan 15000 kuruş harcırahın yarısı olan 7500 kuruşu kendisine verilmiştir⁷⁶. Haccı eda ettikten sonra 11 Ekim 1827 günü İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da Sultan Ahmet civarında Mehmet Paşa Câmii önünde Özbekler Tekkesi'ne gelmiş ve misafir olarak oraya yerleşmiştir⁷⁷. Mirza Muhammed Fâzıl'ın elçi olarak gelmesinden sonra Buhara Hakimi Haydar Şah vefat etmiş ve sonrasında yerine geçen oğlu da vefat etmiştir. Yerine diğer oğlu Emir Nasrullah Hakim olmuştur. Hâl-i hazırda elçi Bâb-ı Âlî'ye müracaatta bulunarak İstanbul'a gelip burada ikametinin uzadığını ifade ederek Buhara'ya dönüşüne müsaade edilmesini talep etmiştir. Buhara hakiminin değişmesi nedeniyle padişah tarafından nâme-i hümâyûn yazılması uygun görülmeyecek olur ise elçi eli boş dönmemesi için sadarettten bir mektup gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine, Buhara hakiminden henüz resmi bir iyi niyet mektubu gelmeden nâme-i

⁷¹ BOA., HAT. 1418/57993; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 99; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt III*, s. 20.

⁷² BOA., HAT. 815/37271-E, F; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 81.

⁷³ BOA., HAT. 1418/57993-C.

⁷⁴ BOA., HAT. 781/36556; 796/36912; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 92, 96; *Osmanlı Devleti İle Kafkasya*, s. 109-110.

⁷⁵ BOA., C.HR. 94/4694.

⁷⁶ BOA., HAT. 815/37272.

⁷⁷ BOA., C.HR. 112/5600.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

hümâyûn gönderilmesinin uygun olmayabileceği ancak eli boş gitmemesi için sadarettten bir mektubun yazılmasının uygun olabileceği sadrazam tarafından padişaha arz edilmiştir. Uygun görülmesi halinde Sadrazamın mektubu ile daha önce harcırahtan arda kalan 7500 kuruşun elçiye verilerek gönderileceği ifade edilmiştir. Diğer taraftan Haydar Şah'ın elçiye şifahi olarak söylemesini tembih ettiği, Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nden sözlü ve fiili yardım talebi mütalaa edilmiştir. Nihayetinde, yardımın bazı mahzurları olması nedeniyle, münasip sözler ile durumun idare edilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Ancak bu arada Ruslar Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmiş ve buna karşı padişah tarafından Dağıstan, Gürcistan ve Çeçen ahailerinin gaza ve cihada teşvik edilmelerine dair evâmîr-i aliyye sadır olmuştur. Bu durumda elçiye, Buhara tarafının da iş birliği ve mezhep birliği gereği imkân ölçüsünde gaza ve cihad için harekete geçmesinden memnun kalınacağı, imkân bulunulamaz ise en azından yardım için davette bulunulmakla yetinilmesi hususunun şifahen ifade edileceği sadrazam tarafından padişaha arz edilmiştir. Padişah da arz edildiği şekilde işlemlerin yerine getirilmesini uygun görmüştür⁷⁸. Elçi geriye döner iken Tahran'dan Riyaset makamına gönderdiği mektupta, yollarda zahmet çekmeden Tebriz'e ulaştığını ve Şehzade Mirza Abbas ile görüştüğünü ifade etmiştir. Burada yanına bir mihmandar verilmiş, ihtiram ile Tahran'a ulaşmış ve Tahran'da İran Şahı ile görüşmüştür. İran Şahı, Rusya'yı ortadan kaldırmak niyetinde olduğunu şifahen ifade etmiştir. Aynı zamanda Buhara hakimini Rusya ile savaşa teşvik için bir name yazarak elçiye vererek göndermiştir. Elçi Tahran'dan da Buhara'ya gitmek üzere hareket ettiğini bildirmiştir⁷⁹.

6. Baltakulu Bey'in Ziyareti

Buhara Şahı Nasrullah Bahadır muteber askeri zabıtlarından Çağatay Beyi Baltakulu Bey'i hususi elçisi olarak bir nâme ile İstanbul'a göndermiştir. İstanbul'a ulaştığında Trabzon Beyi'nin bir adamı durumu Bâb-ı Âlî'ye bildirmiştir. Sadrazam bu hususu padişaha arz etmiştir. İstanbul'da emsali gibi layıkıyla ağırlanması için gereği kadar at hazırlanmış, elçinin kendisi İhtisab Dairesi'ne çıkarılmış ve Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından Haşim Ağa'ya misafir verilmesi ilgili memurlara emredilmiştir. Durumun bundan sonra da takip edilerek name takdimi için de gereğinin yapılacağı padişaha arz edilmiştir. Padişahın iradesinde de durumun takip edilmesi ve namenin takdiminin de uygun görüldüğü ifade edilmiştir⁸⁰.

17 Mart 1837 tarihli sadrazamın buyrulduzu ve bir diğer kayda göre, İran ve Buhara tarafından gelen elçilere elbise ücreti ve atıyye verilmesi alışılmış bir uygulamadır. Baltakulu Bey İstanbul'a geldiğinde kendisine elbise ücreti ve atıyye olarak on bin, oğluna iki bin beş yüz ve hizmetkârlarına dağıtılmak üzere beş bin kuruş olmak üzere toplam on yedi bin beş yüz kuruş altın olarak Hazine-i Âmire'den bayramdan önce ödenmiştir⁸¹. Baltakulu Bey'e gerekli saygı ve hürmet gösterilip misafir olarak kaldığı yerde de rahatı iyi olmasına karşılık memleketi olan Buhara'nın uzak mesafede bulunması ve kendisinin de ihtiyar olması hasebiyle memleketine dönmek için 23 Nisan 1837 tarihinde izin istemiştir⁸². Elçinin müsaade talebine dair tezkiresi üzerine Buhara hakimine gönderilmek üzere bir name-i hümâyûn hazırlanarak kendisine verildiği anlaşılmaktadır⁸³. Nâme-i hümâyûnun içerisine konulacağı kese ile Buhara hakimine gönderilecek olan yaşmağın ücretinin hazineden ödenmesine dair buyruldu ile Darphâne-i Âmire Defterdârı'na talimat verilmiş

⁷⁸ BOA., HAT. 782/36608; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 68.

⁷⁹ BOA., HAT. 781/36575; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 75.

⁸⁰ BOA., HAT. 781/36568; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 130.

⁸¹ BOA., C.HR. 98/4859; HAT. 781/36573; Erdoğan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri-I", s. 271; *Belgelerle Türkiye Özbekistan İlişkileri*, s. 158-159.

⁸² BOA., HAT. 175/7620A; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 118.

⁸³ BOA., HAT. 175/7620; *Osmanlı Devleti İle Kafkasya*, s. 105-106.

ve 17 Mayıs 1837 tarihinde 1270 kuruşun ödenmesine dair tezkire verilmiştir⁸⁴. Baltakulu Bey 1837 yılı sonbaharında Buhara'ya geri dönmüştür⁸⁵.

7. Mîr Ebulkasım'ın Ziyareti

Mîr Ebulkasım'ın ziyareti hakkında fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. 3 Nisan 1845 tarihli bir evraka göre, Buhara hakimi tarafından elçi olarak gönderilen Mîr Ebulkasım Şubat ayının 15. günü İstanbul'a gelmiştir. Elçi için mihmandar olarak Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşlarından Haşim Ağa tayin edilmiştir. Elçi ile adamları için harçlık ve elbise ücreti için 22500 kuruş verilmiştir. Heyetin günlük masrafları için yevmiye takdir edilinceye kadar mihmandara Maliye Hazinesi'nden 10.000 kuruş verilmesi padişahın iradesine sunulmuştur⁸⁶. Mîr Ebulkasım Efendi'ye yiyecek masrafları için günlük 420 kuruş tahsis kılınmıştır⁸⁷.

8. Muhammed Nur Mehdi'nin Ziyareti

Muhammed Nur Mehdi, Buhara elçisi olarak Bağdat üzerinden İstanbul'a gelmiştir. Bağdat Valisi 9 Nisan 1850 tarihli bir yazı ile elçinin Bağdat tarafından İstanbul'a gelmekte olduğunu İstanbul'a bildirmiştir. Bu yazıda aynı zamanda elçinin Buhara hanedanından, ulema sınıfından ve o tarafın itibar edilir kişilerinden olduğunu belirtmiştir⁸⁸. Muhammed Nur Mehdi 25 Haziran 1850 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a geldiğinde Hariciye Nezâreti'nden Haşim Ağazâde Ahmed Bey'in evine misafir verilmiştir. Elçinin yanında bir oğlu ile 29 adamı vardır. Aynı zamanda 22 de hayvanı bulunmaktadır. Elçilik heyetinin masraflarını karşılamak üzere kanun gereği iki aylık süre için günlük 796 kuruş tahsis edilmiştir⁸⁹. Daha sonra da tayinatın ikişer aylık süreler için yenilenecek devam ettiği anlaşılmaktadır. 13 Kasım 1850 tarihli belgeye göre Buhara Elçisi Nur Mehdi Efendi'nin misafirlik müddeti iki ay daha uzatılmış ve heyeti için 25 Ekim 1850 tarihinden 25 Aralık 1850 tarihine kadar günlük 700'er kuruş tayinat ödenmiştir⁹⁰.

Daha önce Buhara hakimine gönderilen nâme-i hümâyûna cevaben hakim tarafından gönderilen bir nâme ile İstanbul'a gelmiş olan sefir, söz konusu nameyi bizzat padişaha sunmak istemiştir. Sadrazam 30 Ekim 1850 tarihli bir yazı ile elçinin Mabeyn-i Hümâyûn'da kabulü için hangi gün gönderilmesi gerektiğini arz etmiştir. Padişah, 31 Ekim 1850 (Perşembe) tarihli irade-i seniyyesi ile iki gün sonra cumartesi günü elçinin Mabeyn-i Hümâyûn'a gönderilmesini istemiştir⁹¹. 20 Kasım 1850 tarihli irade-i seniyyeye göre, Sadrazam tarafından, elçinin hediye takdimi isteği ile Hakim'in kendisine bir nişan verilmesi talebinde bulunduğu ifade edilerek bir süre önce Hokand hakimine verildiği gibi vükelaya verilen nişanlardan birinin verilebileceği padişaha arz edilmiştir. Aynı zamanda, Hakim'e gönderdiği hediyelere karşılık olarak da elli bin kuruş kıymetli ve üzeri tuğra ile süslenmiş bir kutu gönderilebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca elçinin kış basmadan geriye dönmek istediği için kendisine otuz bin kuruş harçlık verilerek Trabzon'a gideceği vapurun ücretinin alınmaması ve oradan İran hududuna kadar yoldaki masraflarının da mahalleri mal sandıklarından ödenmesinin gereklenlere bildirilmesi ve elçinin oğullarına da beşer bin kuruş verilebileceği ifade edilmiştir. Sadrazamın teklifleri de padişah tarafından onaylanmıştır. Elçi, padişaha hediye olarak üç at, iki şal ve yirmi yedi top Buhara kutnusu

⁸⁴ BOA., C.HR. 119/5920; Erdoğan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri-II", s. 380.

⁸⁵ BOA., HAT. 781/36576, 36583; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 120.

⁸⁶ BOA., C.HR. 54/2668.

⁸⁷ BOA., İ.MVL. 179/5370.

⁸⁸ BOA., A.MKT.UM. 12/39.

⁸⁹ BOA., İ.MVL. 179/5370; A.MKT.MVL. 30/97.

⁹⁰ BOA., A.MKT.NZD. 18/37.

⁹¹ BOA., İ.HR. 70/3403.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

getirmiştir⁹². Elçi, bu ziyaret sırasında sadarete de hediyeler getirmiştir⁹³. Hatta, Hariciye Nezareti'ne de bir Kurân-ı Kerîm, bir sade kılıç, on top Buhara akmeşesi hediye getirmiştir. Bu hediyeler de mukabele edilmek üzere kabul edilmiştir⁹⁴. Heyetin İstanbul'da ne kadar kaldığı kesin olarak tespit edilememiştir ancak tahsisat kayıtlarından Mart 1851'de İstanbul'da oldukları anlaşılmaktadır⁹⁵.

9. İstanbul'a Gelen Elçilik Heyetleri İçin Uygulanan Merasimler ve Verilen Hizmetler

İstanbul'a gelen Buhara elçilerinin Osmanlı Devleti sınırlarından girmesinden itibaren gerek yolda gerekse İstanbul'a geldikten sonra her türlü hizmet ve masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmakta idi. İstanbul'a gelinceye kadar yoldaki hizmetler bölgelerin ilgili birimleri ve yöneticileri vasıtası ile karşılanır, İstanbul'a geldikten sonra da masraflar genellikle Hazîne-i Âmire'den karşılanırdı. Bazı masrafların da Hazîne-i Hâssa'dan karşılandığı olurdu. İstanbul'a gelen elçilik heyeti için öncelikle bir mihmandar tayin edilmekte, kalacakları yer ayarlanmakta ve masrafları için de heyette bulunan kişilerin ve hayvanların miktarına göre tayinat tahsis edilmekte idi. Buhara Emiri Haydar Şah'ın tahta oturduğunu bildirmek üzere gönderilen Buhara Elçisi Divan Beyi Muhammed İstanbul'a geldiğinde Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından eski cebeci Abdurrahman Ağa mihmandar tayin olunmuştur. Daha önce Buhara tarafından gelen elçilere verilen tayinat gibi aynı şekilde tayinat tahsis edilmesi için beyaz üzerine hatt-ı hümayun çıkmıştır. Söz konusu hatt-ı hümayûn ve 21 Temmuz 1803 tarihli buyruldu gereğince elçi ve maiyetindeki kişilerin tayinat, mihmandar, aşçı ve sair gerekli masrafları hazineden karşılanmıştır. Bu ziyarette elçi ile beraberinde oğlu, biraderi ve maiyetinde 12 adamı ile birlikte toplamda 15 kişi bulunmaktadır. Bunlar için gerekli olan tayinatın da hazineden ödenmesi emri verilmiştir. 4 Temmuz 1803 tarihinden itibaren ferman gereğince bu tayinat her gün Matbah-ı Âmire tarafından vermeye başlanmıştır. Verilen malzemeler; nân-ı azîz, nân-ı hâs, pirinç, sade yağ, kahve, dakîk-i hâs, nişasta, susam yağ, zeytin yağ, sabun, tuz, bal, soğan, şeker, nohut, tavuk, süt, peynir, yumurta, üzüm, balmumu ve sebzevattır. Ayrıca Hassa Kasabbaşından et ürünleri ile İstanbul Ağasından odun ve kömür verilmiştir. Elçinin geriye dönmesi nedeniyle 25 Kasım 1803'ten itibaren verilen bu tayinat kesilmiştir⁹⁶.

Şayet tayin edilen tahsisat yeterli gelmez ise tayinat artırılmaktadır. Mesela, 1219 yılı sonlarında Buhara'dan gelen büyükelçiye tahsis edilen tayinat yeterli gelmemiş ve tayinatın artırılması gerekmiştir. Bunun üzerine 9 Şubat 1805 tarihli buyruldu ile tayinat olarak nân-ı hâs, pirinç, sade yağ, aydınlatma yağ, kahve, bal, şeker, tavuk, süt, kuş üzümü, fıstık, badem, çekirdek, kömür, odun ve hayvanlar için arpa verilmiştir⁹⁷.

25 Temmuz 1805 tarihli buyrulduanlaşıldığına göre, Buhara Elçisi Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf için Göksu'da sadrazam tarafından çadır kurdurulup ziyafet verildiği anlaşılmaktadır. Bu ziyafet için kullanılacak çadır mühimmatının Bahçekapısı İskelesi'nden Göksu'ya nakli için yedi mavna görevlendirildiği dikkate alındığında ziyafetin de geniş çaplı olduğu ortaya çıkmaktadır⁹⁸.

11 Temmuz 1811 tarihli buyrulduya göre Buhara'dan elçi olarak gelen Hacı Mirza Sâbir'in Âfî'de kabulü sırasında, elçiye 1650 kuruşluk semmûr kürk, tercümanına

⁹² BOA., İ.HR. 71/3441.

⁹³ BOA., İ.HR. 71/3443.

⁹⁴ BOA., A.AMD. 26/44; İ.HR. 71/3467; *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri*, s. 30-31.

⁹⁵ BOA., A.AMD. 26/86.

⁹⁶ BOA., *D.BŞM.d.* 6101/ s. 4; AE.SSLM.III. 168/10028; C.HR. 75/3731.

⁹⁷ BOA., C.HR. 5/219; Erdoğan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri-I", s. 260.

⁹⁸ BOA., C.HR. 60/2965.

75 kuruşluk sof ferace, muteber dört adamının her birine 70 kuruşluk kerâke (hırka) giydirilmiştir. Bunların ücretleri de Hazîne-i Âmire'den ödenmiştir⁹⁹. Daha önce gelen elçilik heyetinin fertlerine de benzer bir uygulama yapılmış ve 19 Temmuz 1803 tarihli buyruldu ile Buhara elçisi ile yanında bulunan kişilerden oğlu, kardeşi, kethüdası, serkâtibi ve bir müderrisin her birine sadrazamın huzurunda muhtelif cinste kürkler giydirilmiştir¹⁰⁰. II. Mahmud'un cülus tebriki için gelen heyetin diğer heyetlere göre daha kalabalık oldukları ve bu heyetin diğer heyetlere göre daha itinalı bir şekilde ağırlandığı anlaşılmaktadır.

Elçilik heyetinin gelmekte olduğu İstanbul'da haber alındığında sadaret bunun için hazırlıkları başlatmıştır. Elçinin yanında kırk civarında adamının bulunduğu ifade edilerek, konaklamaları için masrafları hazineden ödenmek üzere önceden geniş bir yerin ayarlanarak kendisine mihmandar tayin edilmesi gerektiği padişaha arz edilmiştir. Bu arzda aynı zamanda Baruthaneler nazırı Sadullah Efendi'nin Meydancık semtinde bulunan konağının geniş ve boş olduğu sefir için uygun olduğu ve uygun bir ücret ile kiralanmasını sahibinin kabul ettiği belirtilmiştir. Ayrıca beş altı odasının yorgancıbaşı aracılığıyla tefrişatının yapılması, mihmandar olarak Zaralızade Mustafa Bey'in tayin edilmesi ve diğer işlemlerin elçi geldikten sonra yapılması hususu padişaha arz edilmiştir. Padişah hatt-ı hümayununda gerektiği şekilde düzenlemelerin yapılmasını emretmiştir. Aynı zamanda Hristiyan devletlerden gelen elçilere zaruri olarak ikram olunduğunu belirtilerek söz konusu elçinin ise Müslümanlardan olduğunu, uzak mesafeden zorluk çekerek özellikle cülus-ı hümayûn tebriki için geldiğini ifade ederek layıkı ile hürmet gösterilmesini istemiştir. Diğer taraftan, söz konusu konağın gerekli yerlerinin temiz bir şekilde döşenerek tayinatının da layıkıyla düzenlenmesini buyurmuştur¹⁰¹. İstanbul'a gelen elçilik heyeti alındığı üzere önce Bâb-ı Âlî'de kabul edilmiştir. Elçiye daha önce gelen elçilere gösterilen muamelenin yapılması talimatı verilmiştir. Söz konusu heyetin tayinatının belirlenmesi aşamasında H.1219 (M.1804/1805) senesinde Büyükelçilik rütbesiyle gelen elçiye verilen tayinat miktarları incelenmiş ancak daha önceki heyette bulunan kişi sayısının az olmasına karşılık bu elçinin 45 adamı olduğu dikkate alınarak tayinat miktarı belirlenmiştir. Tayinatın da heyetin gelmesinden itibaren verilmeye başlanması emredilmiştir (10 Haziran 1816). Hatt-ı hümayûnda işaret edildiği gibi heyettekilerin Buhara gibi uzak bir mesafeden özellikle tebrik için gelmeleri ve Müslüman olmaları nedeniyle Hristiyan devletlerin elçilerinden daha fazla ikram edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte eskiden olduğu gibi elçiye sadarettan teklif edildiği gibi on bin kuruş atıyye ile birlikte elçinin yanında bulunan kişilerin hepsine elbise verilmesi ve aynı zamanda elçiye de bir süslü at tahsis edilerek taltif edilmesi emredilmiştir. Daha sonra da elçinin getirmiş olduğu Farsça name, tercümesi ile birlikte padişaha sunulmuş ve elçinin padişah huzuruna kabulü için de Dîvân-ı Hümayûn toplanmıştır. Buhara Elçisi Divan Beyi Mirza Muhammed Yusuf Bey, getirdiği nameyi Dîvân-ı Hümayûn'da padişaha takdim ettikten sonra, daha önce gelen elçilere yapıldığı gibi elçiye taltif için önce sadrazam ve sonrasında kethüda, Yeniçeri Ağası, Defterdar, Reisülküttâb, Çavuşbaşı Ağa ve Kaptanpaşa (kendileri bulunmaması halinde vekilleri olan Tersâne-i Âmire Emîni) tarafından ayrı ayrı ziyafetler tertip edilmesi, davet ve ikramda bulunarak elçinin taltif edilmesi emredilmiştir¹⁰². Bunun üzerine, kış mevsiminde dışarıda ziyafet verilmeyip bir gün sadrazam tarafından elçi Bâb-ı Âlî'ye davet edilip canbaz, saz ve rakkasların da bulunduğu bir ziyafet düzenlendiği ve diğer devlet görevlilerinin de elçiye evlerine ziyafete çağırarak bazı eğlenceler düzenledikleri anlaşılmaktadır. Matbah-ı Âmire emini tarafından heyet için günlük olarak verilen tayinat ise şunlardır: Un, piring, sade yağı,

⁹⁹ BOA., C.HR. 56/2757.

¹⁰⁰ BOA., C.HR. 119/5940: *Belgelerle Türkiye Özbekistan İlişkileri*, s. 132-136.

¹⁰¹ BOA., HAT. 1509/59.

¹⁰² BOA., HAT. 1335/52093.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

kahve, un, nişasta, susam yağı, zeytin yağı, sabun, tuz, bal, soğan, şeker, nohut, tavuk, süt, peynir, yumurta, hoşafılık üzüm, bal mumu, kuş üzümü, fıstık, badem, çekirdeksiz üzüm ve sair sebzevat. Bunlara ilaveten İstanbul Ağası tarafından odun ve kömür, Hassa Kasapbaşı tarafından da et ürünleri verilmiştir¹⁰³. Verilen bu tayinat daha sonra istek üzerine nakde çevrilerek her ay 5000 kuruş olarak elçiye ödenmiştir¹⁰⁴. Baruthaneler Nazırı Sadullah Efendi'nin Bahçekapısı yakınında Meydancıık isimli mevkide bulunan konağı Buhara elçisinin ikametine tahsis edilmiş ve H.1231 yılı Receb (Mayıs/Haziran 1816), Şaban, Şevval ve Zilkade aylarının kiraları her ay 250 kuruş olarak ödenmiştir¹⁰⁵.

1820 tarihinde gelen Buhara elçisine gelişinden birkaç gün sonra 3000 kuruş hamam harçlığı ve emri altındaki kişilere de mertebelerine göre giysi ücreti verilmiştir¹⁰⁶.

İstanbul'a gelen Buhara elçilerine İstanbul'da bir mihmandar tayin edilirdi. Mihmandarın masrafları için de kendisine aylık para ödenirdi. Mesela, Buhara Elçisi Divan Beyi Muhammed 1803 yılında İstanbul'a geldiğinde kendisine Abdurrahman Ağa mihmandar tayin edilmiştir. Abdurrahman Ağa'ya da mihmandarlık, aşçı ve sair masrafları için elçilik heyeti İstanbul'dan ayrılana kadar her ay hazineden 250'şer kuruş ödenmiştir¹⁰⁷.

Zaman içerisinde mihmandarlara tahsis edilen ücretlerin de artırıldığı görülmektedir. Buyruldu kayıtlarına göre Buhara Elçisi Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf'a mihmandar tayin edilen Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşılarından Ali Ağa'ya aşçı aylığı ve sair masraflar için Mayıs-Aralık 1805 ayları için 300'er kuruş ödendiği görülmektedir¹⁰⁸. Yine 1811 yılı Haziran ayında İstanbul'a gelen Buhara Elçisi Hacı Mirza Sâbir'e mihmandar tayin edilen Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşılarından Eski Cebecibaşı Abdurrahman Ağa'ya tayinat masrafları için elçilik heyetinin dönüşüne kadar hazineden her ay 500 kuruş ödenmiştir¹⁰⁹.

Memleketine dönecek elçilik heyetleri için de Osmanlı hazinesinden harcırah verilmekte idi. 9 Kasım 1803 ve 12 Kasım 1803 tarihli evraklara göre elçilik görevini yerine getiren Buhara elçisinin geriye dönmek niyetinde olduğu anlaşıldığında daha önce gelip giden Buhara elçisine ödenen harcırah Baş Muhasebeden sorulmuş ve 8000 kuruş ödendiği öğrenilmiştir. Ancak elçinin önce hacca gitmek arzusunda olduğunu beyan eden arzuhali padişaha takdim edildiğinde 15000 kuruş verilmesi ve hacdan dönüşünde yine ikramda bulunulmasını emretmiştir. Söz konusu hatt-ı hümayun gereğince 15000 kuruşun ödenmesine dair sadrazamın buyruldu ile para elçiye ödenmiştir¹¹⁰. Hac dönüşünde de 29 Eylül 1804 tarihli buyrulduda belirtildiğine göre, bu tür masrafların ödenmesi devletin şanından olduğuna dair fermana atıfta bulunularak, geriye dönmek üzere olan Buhara elçisine hazineden 2500 kuruş verilmesi emredilmiştir¹¹¹.

10 Aralık 1819 tarihinde Başmuhasebe'den çıkarılan Buhara elçileri için daha önce ödenen harcırah kayıtlarına göre; H.1220 (M.1805/1806) yılında elçiye 15.000 kuruş verilmiş ancak bu miktarın yetmeyeceğine dair elçinin yazısı üzerine kendisine 8.000 kuruş ve kardeşine de 2.000 kuruş daha verilmiştir. H.1230 (M.1814/1815) yılında elçiye

¹⁰³ BOA., C.HR. 118/5889; HAT. 1319/51425; 1501/68; 1509/47; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 55.

¹⁰⁴ BOA., C.HR. 65/3207/2; 157/7809.

¹⁰⁵ BOA., C.HR. 105/5201; 114/5700; Erdoğan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri-II", s. 385.

¹⁰⁶ BOA., HAT. 1418/57993.

¹⁰⁷ BOA., C.HR. 89/4446; 94/4671; 96/4776.

¹⁰⁸ BOA., C.HR. 30/1474; 33/1645; 177/8841; 183/9130.

¹⁰⁹ BOA., C.HR. 47/2312; 73/3606; 74/3670; 105/5210; 112/5556.

¹¹⁰ BOA., AE.SSLM.III. 94/5655; C.HR. 146/7259.

¹¹¹ BOA., C.HR. 33/1632; Erdoğan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri-I", s. 265-266.

10.000 kuruş ve H.1233 (M.1817/1818) yılında Elçi Mirza Yusuf'un vefat etmesi nedeniyle adamlarına 4250 kuruş, Hacı Muhammed Şerif Bey 28 Mayıs 1820 tarihinde İstanbul'dan geriye döneceği zaman kendisine 15.000 kuruş ödenmiştir¹¹².

Zaman zaman elçilik heyeti için tahsis edilecek tayinat miktarlarının belirlenmesi safhasında daha önce gelen elçilerin gelip-gidişlerinde yapılan masrafların tamamının çıkarıldığı görülmektedir. Bu kayıtlar Buhara elçileri için yapılanların tamamını görme fırsatını vermektedir. Mesela, H.1220 (M.1805/1806) yılında gelen elçi için yapılan masrafların H.1231 (M.1815/1816) yılında toplu bir kaydı çıkarılmıştır. Bu kayda göre, masraf kalemlerinden biri gönderilen hediyelerdir. İkincisi elçilik heyeti için verilen atıyyeler (harçlıklar) ve harcırahıdır. Üçüncüsü ise düzenlenen taltif ve ziyafetlerdir. Buhara hakimine elçilik heyetinin geriye dönüşünde gönderilen hediyeler, muhtelif giysi ve kumaşlar, bârgîr takımı ve diğer at takımından oluşmaktadır. Elçiye teslim edilerek gönderilen hediyelerin bir listesi 26 Ekim 1805 tarihinde elçiye de verilmiştir. Elçi için 5000 ve adamları için 1000 kuruş olmak üzere toplam harçlık olarak 6000 kuruş ve geriye dönüşünde harcırah olarak 15000 kuruş verilmiştir¹¹³.

Elçilik heyeti için İstanbul'da pişirilen yemeklerin Buhara usulünde olmaması ve damak lezzetlerine uymaması nedeniyle kendilerine tahsis edilen tayinatın nakde çevrilerak kendilerine verilmesi talepleri olduğu görülmektedir. Mesela, II. Mahmud'un cülus tebriki münasebetiyle gelen elçi Muhammed Yusuf, 13 Kasım 1816 tarihli arzuhalinde, tahsis edilen tayinatın yeterli olmasına karşılık yemeklerin pişirilmesinin Buhara usullerine göre olmaması nedeniyle tayinatın nakde dönüştürülerek verilmesini talep etmiştir¹¹⁴. Elçinin talebi üzerine Başmuhasebe kalemine verilen tayinatın nakit karşılıklarının tespiti emri verilmiş ve Başmuhasebe tarafından tayinatın nakit değerlerinin tespiti yapılarak 18 Ekim 1816 tarihinde takdim edilmiştir. 13 Kasım 1816 tarihli Sadrazamın buyrulduzu ile elçinin talep ettiği gibi 23 Kasım 1816 tarihinden itibaren aylık beşer bin kuruş tayinat bedelinin nakit olarak ödenmesi emredilmiş ve aynı gün ödemesi yapılmıştır¹¹⁵.

Mirza Muhammed Fâzıl İstanbul'a geldiğinde, kendisine mihmandar tayin edilen Seyyid Mehmet Emin Haşim Ağa'nın müracaatı üzerine 29 Ocak 1827 tarihinden 12 Şubat 1827 tarihine kadar Hazine-i Âmire'den aylık tayin edilen 2000 kuruşun on beş günlüğü olan 1000 kuruşu 31 Ocak 1827 tarihinde ödenmiştir. Teşrifat kuralları gereği bu gibi Buhara elçilerine devlet tarafından verilmesi âdet olan 15.000 kuruş harcırahın yarısı Buhara'ya dönüşte verilmek üzere ayrılmış ve diğer yarısı olan 7500 kuruşu Hicaz tarafına gider iken kendisine verilmiştir. Bunun arkasından hac edip Ramazandan önce İstanbul'a ulaşmıştır. Hacdan yeniden İstanbul'a döndüğünde Sultan Ahmet civarında Mehmet Paşa Câmii önünde Özbekler Tekkesi'ne gelmiş ve misafir olarak oraya yerleşmiştir. Özbekler Tekkesi Şeyhi Hacı Şeyh Mehmet devlete müracaat ederek, bir yıl önce kendisine hazineden verilen tayinat bedelinin önce verilen kısmının düşülerek geri kalanının verilmesini talep etmiştir. Bu müracaat üzerine Sadrazamın 18 Kasım 1827 tarihli buyrulduzu ile Defterdara elçinin Buhara'ya dönüşüne kadar aylık bin kuruş tayinat verilmesi için gereğinin yapılması emredilmiştir. Ödemenin yapılabilmesi için daha önceki tayinat kaydı Başmusebe'den çıkarılmıştır. 19 Kasım 1827 tarihli bu kayıt gereğince 20 Kasım 1827 tarihinden itibaren aylık bin kuruş ödenmesine dair tezkire verilmiştir¹¹⁶.

¹¹² BOA., HAT. 781/36546, 36582.

¹¹³ BOA., HAT. 1335/52093.

¹¹⁴ BOA., C.HR. 65/3207/1.

¹¹⁵ BOA., C.HR. 65/3207/2.

¹¹⁶ BOA., HAT. 782/36608; C.HR. 112/5600.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

Buhara Şahı Nasrullah Bahadır'ın elçisi olarak İstanbul'a gelen Çağatay Beyi Baltakulu Bey'in Buhara'ya dönüş yolunda yanına mihmandarı olarak görevlendirilen Hasan Bey'in yolda harcadığı 3267,5 kuruş 9 Ekim 1837 tarihli sadrazamın buyruğuna üzerine Hazîne-i Âmirî'den ödenmiştir¹¹⁷.

1850 tarihli belgelerde belirtildiğine göre elçilik heyetlerinin masrafları için tahsisatlar belirlenir iken daha önceki Buhara elçileri ile diğer hanlıkların elçilerine ödenen miktarlar kıyas alınmaktadır. Bununla birlikte elçilik heyetindeki kişiler ile hayvanların miktarının da dikkate alındığı görülmektedir. Aynı zamanda bu dönemde elçilik heyetlerine verilen tahsisatın kanun gereği iki aylık için tespitin yapılabilirdiği, şayet daha uzun zaman heyetin kalmaması söz konusu olur ise ayrıca tahsisat belirlenmesi gerekeceği ifade edilmektedir¹¹⁸.

10. Elçilerin Yol Güzergahları ve Çektikleri Zorluklar

Buhara elçilerinin İstanbul'a gelip gider iken kullandıkları standart bir yoldan bahsetmek mümkün olmasa da elçilerle ilgili vesikalardaki bilgilerden genel hatları ile bazı güzergahlardan bahsetmek mümkündür. 19. yüzyılda elçilerin en yaygın kullandığı güzergahlardan biri Rusya ya da İran üzerinden Erzurum'a ulaşmaktır. Buradan iki yol ile İstanbul ile bağlantı sağlandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesi İç Anadolu'dan Merzifon üzerinden, diğeri de Trabzon ve sonrasında deniz yolu ile İstanbul ile bağlantı sağlamaktır. Erzurum'dan Buhara tarafına giderken de bazen Kars, bazen de Van üzerinden gidildiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ana güzergâh ise İran üzerinden Bağdat yolu ile İstanbul'la bağlantı sağlamak şeklindedir. Ancak öncelikle hem Buhara Emirliği'nin hem de Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İran ile ilişkileri, yol güvenliği ve diğer sebepler ile yol güzergahlarının değişebilmesi söz konusudur. Yola çıkar iken bir güzergâh tercih edilerek yola çıkılsa bile yolda karşılarına çıkan birtakım problemler onları çok farklı bir güzergaha yönlendirmesi ve birkaç yıl sonra İstanbul'a ulaşmaları sonucunu da doğurabildiği görülmektedir.

Bu türden sıra dışı bir yolculuk etmek zorunda kalan elçilerden biri Divan Beyi Mirza Muhammed Yusuf Bey'dir. Mirza Muhammed Yusuf Bey Büyükelçi olarak görevlendirildiğinde Buhara'dan çıkıp adamlarıyla birlikte Rusya üzerinden gelir iken Rus devlet görevlileri imparatora izin için yazı göndermişlerdir. Cevap gelinceye kadar elçi ve beraberindekiler Petersburg'a götürülmüşlerdir. Burada sekiz ay kaldıktan sonra Rusya topraklarından İstanbul'a gitmeleri için izin çıkması üzerine İmparatorun Petersburg'a gelmesinden bir gün önce hareket edilerek Rusya içerisinden ilerleyerek İstanbul'a gitmek üzere Boğdan topraklarına ulaşmışlardır. Elçilik heyeti, Buhara'dan yola çıktıktan ancak iki sene sonra Turla (Dinyester) Nehri kenarında Tombazar Kasabası'na gelmiştir. Burada iken elçi adamlarından Mîr Şerif ile Yaş'a Boğdan Voyvodasına bir mektup gönderip yol levazımı kalmadığını bildirerek yardım istemiştir. Mîr Şerif ile Osmanlı Devleti görevlilerine göstermek üzere şahın vezir-i azamının kendisine vermiş olduğu yol kağıdını da göndermiştir. Boğdan Voyvodası Mîr Şerif durumu öğrendiğinde elçilik heyetinin ihtiyaçlarını karşılamış ve misafirler için devletin şanına yakışır şekilde gereğinin yapılacağını 3 Mart 1816 tarihli arıza ile İstanbul'a bildirilmiştir¹¹⁹.

¹¹⁷ BOA., HAT. 781/36560; C.HR. 113/5643. Bir çalışmada bu belgenin tarihi hatalı olarak 1740 olarak verilmiştir. Hata, belgenin tarihini (H.9.B.53) H. 1253 olması gerektiği halde 1153 olarak kabul edilmesinden kaynaklanmıştır(Bkz. Erdoğan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri-I", s. 252, 269. Baltakulu Bey ile ilgili diğer belgelerin tarihleri söz konusu tarihin hatalı olduğunu göstermektedir.

¹¹⁸ BOA., İ.MVL. 179/5370; A.MKT.MVL. 30/97.

¹¹⁹ BOA., HAT. 961/41191.

Elçiler yola çıkmadan önce mümkün olduğu kadar güvenli ve rahat bir şekilde yolculuk edebilmek için birtakım tedbirler almaya çalışırlardı. Buhara elçilerinin İstanbul'dan Buhara'ya giderken İstanbul'da ve yolculukları esnasında yapılan işlemler ve çalışmalar hakkında Buhara Elçisi Hacı Muhammed Şerif Bey'le ilgili yapılanlar önemli ölçüde bilgi vermektedir. Hacı Muhammed Şerif Bey yola çıkacağı zaman İstanbul'dan ayrılacağı tarih ile gideceği güzergahı belirterek güvenli bir şekilde gidebilmesi için, Revan serdarı, Mirza Abbas (Kaçar Azerbaycan Valisi) ve şahın vezirine birer tavsiye mektubu yazılması talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine talep ettiği yol emri ile birlikte yanına bir de mihmandar tatar verilmiştir. Aynı zamanda, Revan serdarına, Şehzade Abbas Mirza'ya ve gerekenlere tavsiyename yazılmıştır¹²⁰. Bundan sonra konu ile alakalı eldeki ilk evrak 24 Haziran 1820 tarihli Merzifon Kadısı Hafız Süleyman İzzet Efendi'nin devlet merkezine gönderdiği arzdir. Bu yazıda belirtildiğine göre, Buhara'dan elçi olarak gelip Erzurum yoluyla Buhara'ya dönmekte olan Hacı Muhammed Şerif Bey'in yolculuk esnasında emniyet ve rahatının sağlanması için gereken menzil bargirlerinin sıkıntı çıkarılmadan derhal tedarik edilerek verilmesi hakkında bir emir gelmiştir. Söz konusu emir, Merzifon Mahkemesi'nde hizmeti gerekenlerin huzurunda okunmuştur. Merasimin arkasından emr-i âlî gereğince beylerbeyi menzil bârgîrlerini zaman geçirmeden hazırlayarak elçilik heyetini istedikleri yere emniyetli bir şekilde ulaştırmış ve bu durum devlet merkezine arz edilmiştir¹²¹. Sonraki yazıda belirtildiğine göre, Erzurum Valisi ve Şark Serdarı Hafız Ali Paşa da elçiye gereği şekilde hürmet ve riayet göstererek elçilik heyetini Şah tarafına ulaştırmış ve durumu 26 Temmuz 1820 tarihli yazı ile İstanbul'a bildirmiştir¹²². Elçilik heyetine İstanbul'dan yola çıkarıken yolda onlara eşlik etmesi için bir Tatar mihmandar tayin edilmiştir. Mihmandar olarak tayin edilen Tatar Hacı Muhammed Emin Bey Erzurum'dan İstanbul'a 26 Temmuz 1820 tarihli bir yazı göndermiştir. Söz konusu yazıda, Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri olan Hafız Hacı Ali Paşa tarafından kendilerine lütuf gösterildiğini, yanlarına nazik mihmandarlar tayin ettiğini, Kars taraflarına kadar ihtiyaçlarının gereği şekilde karşılandığını ve istedikleri gibi yolculuk etmelerinin sağlandığını bildirmiştir¹²³. Konu ile ilgili son yazı Erzurum şehri kadısı Abdülkerim Efendi'ye aittir. Abdülkerim Efendi de durumu devlet merkezine rapor etmiştir. Bu raporda belirtildiğine göre, kadı öncelikle bu gibi Osmanlı Devleti'ne gelen misafir elçilere hürmet ve riayet gösterilmesi hakkındaki hatt-ı hümayun gereğince elçinin istirahatinin sağlandığını ifade etmiştir. Arkasından, istediği yere ulaşmasının sağlanmasına dair sadarettten kendisine verilen mektup gereğince de elçinin münasip konağa misafir verildiğini aynı zamanda gereken misafir merasimi uygulanarak hürmet ve ikramla birkaç gün ikamet ve istirahatinin sağlandığını belirtmiştir. Daha sonra da emrine mihmandar ve cebelü tayin edilerek güvenli bir şekilde Kars tarafına ulaştırıldığını devlet merkezine arz etmiştir (28 Temmuz 1820)¹²⁴.

Elçilerin gittikleri yolda karşılaştıkları ciddi bir tehlikeye karşı geriye dönerek farklı bir güzergahtan yola devam ettikleri olabilmektedir. Mesela, 15 Aralık 1828 tarihli Van muhafızının Erzurum Valisi'ne gönderdiği yazıda, İstanbul'dan gelip Buhara'ya giden Buhara Elçisi Mirza Muhammed Fâzıl Efendi'nin Kotor'dan sonra iki saatlik mesafede bulunan Huveyde ve Selmas bölgesine vardıklarında bölgede Rus askerleri olması nedeniyle geriye yine Van'a dönmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir¹²⁵.

¹²⁰ BOA., HAT. 781/36546, 36580.

¹²¹ BOA., C.HR. 10/484/4.

¹²² BOA., C.HR. 10/484/2.

¹²³ BOA., C.HR. 10/484/1.

¹²⁴ BOA., C.HR. 10/484/3.

¹²⁵ BOA., HAT. 1032/42881.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen Elçilerin Faaliyetleri

Buhara Şahı Nasrullah Bahadır'ın İstanbul'a gönderdiği elçisi Baltakulu Bey'in izlediği yol güzergahı incelendiğinde, İran üzerinden Erzurum'a ve oradan Trabzon'a geldiği görülmektedir. Buradan hayvanlarını karadan İstanbul'a gönderir iken kendisi de deniz yoluyla İstanbul'a gitmiştir¹²⁶. Baltakulu Bey Buhara'ya döner iken de deniz yoluyla mihmandarı Hasan Bey ile Trabzon'a oradan Erzurum'a ve oradan da İran üzerinden Buhara'ya dönmüştür. Erzurum tarafından İran tarafına gider iken 12 Eylül 1837 tarihli İstanbul'a teşekkür mahiyetinde bir yazı göndermiştir. Söz konusu yazıda, yolda hiçbir sıkıntı yaşamadığını, Trabzon Valisi ve Erzurum Müşiri'nin kendisine hürmet ve ihtiram gösterdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda, Erzurum'da birkaç gün kaldıktan sonra Erzurum Müşiri tarafından İran sınırına kadar kendilerine arkadaş olmak üzere mihmandar tayin edildiğini, arizayı yazdığı gün memnun bir şekilde Erzurum'dan yola çıktığını bildirmiştir. Bunun yanı sıra, Mihmandar Hasan Bey'den de son derece memnun olduğunu ve Hasan Bey tarafından yolda harcanan 3267,5 kuruşun kendisine ödenmesini arz etmiştir¹²⁷. 8 Eylül 1837 tarihli Erzurum Müşiri Esad Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği yazıya göre, Buhara Elçisi Baltakulu Bey, Dergâh-ı Âlî Gediklilerinden Hasan Bey mihmandarlığında Trabzon yoluyla Erzurum'a gelmiştir. Elçiye gerekli misafirperverliğin gösterilerek sınıra kadar ulaştırılmasına dair sadareten gönderilen iki parça emirname ile mihmandarın tavsiyenamesi gereğince elçiye üst düzey hürmet ve riayet gösterilmiştir. Elçilik heyeti buradan ayrıca bir mihmandar vasıtasıyla hududa kadar ulaştırılmıştır. Aynı zamanda Mihmandar Hasan Bey'e de gereğince hürmet gösterilerek İstanbul'a iade edilmiştir¹²⁸. Erzurum Müşiri Esad Paşa'nın gönderdiği yazı, sefirin teşekkür mahiyetindeki mektubu ile mihmandar Hasan Efendi'nin masraflarının defteri padişaha arz edilerek masrafların Hazine-i Âmire'den ödenmesi için müsaade istemiştir. Padişahın iradesinde talep kabul edilmiştir¹²⁹.

1811 yılı Haziran ayında İstanbul'a gelen Hacı Mirza Sâbir ise İran üzerinden Bağdat'a ve oradan İstanbul'a ulaşmıştır¹³⁰. 1820 yılı Ocak ayında İstanbul'a gelen Muhammed Şerif Bey de Bağdat üzerinden İstanbul'a gelmiştir¹³¹.

Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Buhara Emirliği arasındaki ilişkilerin yüzyılın hemen başından itibaren kendini göstermeye başladığı görülmektedir. Buhara Emiri Ma'sûm Gâzî 1800 yılında vefat etmiş ve yerine oğlu Mîr Haydar Şah tahta oturmuştur. Haydar Şah, tahta oturmasının ardından hükümdarlığını ilan ve iyi niyetini bildirmek üzere Divan Beyi Muhammed ile Korçubaşı Mirza Muhammed Yusuf Beğ'i elçi olarak İstanbul'a göndermiştir. 19. yüzyılda gerçekleşen ilk elçi ziyareti de bu vesileyle ortaya çıkmıştır. Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan bilgilere göre bu yüzyıldaki iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler önemli ölçüde karşılıklı elçi ziyaretleri ile bu ziyaretler sırasında karşılıklı mektuplaşmalar ve hediyeleşmeler şeklinde ortaya çıkmıştır. Elçilerin gelip gitmesi de daha ziyade Buhara Emirliği'nin teşebbüsleri ile gerçekleşmiştir. Elçilerin geliş sebepleri incelendiğinde ön plana çıkan hususlar, hükümdarlıkların bildirilmesi, cülus tebrikleri ve işbirliği arayışlarıdır. Elçilerin ziyaret sebepleri arasında hacca gitmek, ticaret ya da kişisel problemlerinin çözümü için elçilik sıfatının avantajını kullanmak söz konusu olabilmektedir. Bazen de elçi olarak gelmişken aynı zamanda hac görevini ifa etme şeklinde de gelişmeler olabilmekte idi.

¹²⁶ BOA., HAT. 781/36568.

¹²⁷ BOA., HAT. 781/36583.

¹²⁸ BOA., HAT. 781/36576; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 120.

¹²⁹ BOA., HAT. 781/36560; *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I*, s. 125.

¹³⁰ BOA., HAT. 1274/49436.

¹³¹ BOA., HAT. 753/35533; 781/36578.

Elçi ziyaretleri sırasında hediyeleşmeler vazgeçilmez bir uygulama olarak dikkati çekmektedir. Hediyelerin içerisinde ise kitapların ayrı bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı padişahına bazı özel kitapların hediye edildiği, diğer taraftan özellikle Buhara tarafında bulunmayan dinî içerikli kitapların İstanbul'dan talep edildiği ve bunların temin edilebilenlerin gönderilmesinde hassas davranıldığı görülmektedir.

Elçilerin ziyaretleri sırasında ortaya çıkan gelişmelerde karşılıklı iyi niyet ve samimiyetin mevcudiyeti her zaman görülmektedir. Ancak bu samimiyet ve iyi niyetin iki tarafın da beklentilerini karşılayacak seviyede gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Bunun sebebi olarak Osmanlı Devleti açısından artık devletin eski kuvvet ve ihtişamının etkisini yitirmeye başlaması ve istese de bazı şeyleri yapmasına el vermemesi ifade edilebilir. Bilhassa Rusya'nın giderek güçlenmesi ve hem Osmanlı Devleti hem de Buhara Emirliği'ni zorlamaya başlaması bu ilişkilerin belli ölçüde sınırlı kalmasına tesir ettiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, Rusya ile ilişkileri olumsuz etkilemesinden endişe duyması nedeniyle bazı hususlarda tereddüt göstermiştir. Buna karşılık Rusya ve İran ile savaşlar sırasında işbirliğini sağlama çabası içerisinde olmuştur. Buhara emirlerinin ilişkilerden beklentilerinden biri meşruiyet sağlamaktır. Diğer bir husus diğer devlet ve güçlerle mücadeleleri sırasında Osmanlı Devletinin desteğini almaktır.

Buhara'dan gelen elçilik heyetlerine Hristiyan devletlerin elçilerinden daha fazla hürmet gösterilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı sınırlarına girmelerinden geriye dönüşlerine kadar hem yollarda hem de İstanbul'da her türlü hizmet ve masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Merkezi Asya hanlıkları/emirlikleri içerisinde en fazla muhatap aldığı hanlık/emirlik Buhara Hanlığı/Emirliği olmuştur. Bununla birlikte hanlıklar arasındaki mücadelelerde taraf tutmamış, aynı zamanda aralarındaki mücadelelerin hepsine zarar verdiğini dile getirerek birbirleri ile mücadele etmemeleri ve dışarıdan gelen saldırılara karşı da birlikte hareket etmeleri yönünde nasihatlerde bulunmuştur. Elçilerine karşı da benzer muamelede bulunmuştur.

Osmanlı Devleti ile Buhara Emirliği arasındaki ilişkileri sınırlayan en önemli etken iki devlet arasındaki mesafenin uzaklığıdır. Buhara'dan bir elçilik heyetinin İstanbul'a ulaşması muhtelif sebepler ile iki yılı bulabilmekteydi. Elçinin İstanbul'dan bir de hacca gidip-gelip tekrar Buhara'ya dönüşü yine yıllar alabilmekteydi. Bir diğer etken ise arada Rusya ve İran gibi iki önemli devletin mevcudiyetidir. Söz konusu devletler aynı zamanda iki devletin ilişkilerinden en fazla rahatsız olan devletlerdir. Genel anlamda Osmanlı Devleti ile Buhara Emirliği arasındaki ilişkilerde hiçbir zaman bir krizden bahsetmek söz konusu olmamıştır. Her zaman ilişkilerde gönül birliği hissedilmiş ancak iş birliğinin beklentileri karşılayacak derecede gerçekleşmesi mümkün olamamıştır.

19. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Emirliği Tarafından Osmanlı Devletine Gönderilen
Elçilerin Faaliyetleri

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Ali Emîrî Selim 3 (AE.SSLM.III.) 94/5655; 168/10028.

Bâb-ı Âsafî Âmedi Kalemî (A.AMD.) 26/44, 86.

Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Nâme-i Hümâyûn Defterleri (A.DVNS.NMH.d.) 10/s. 2m-4m/20; s. 4m-5m/21; s. 14m-15m/32; s. 24m-25m/43; s. 108-111/139-143; s. 112/144; s. 112/145; s. 226/287; 227/288; 227-228/289; s. 274/346; s. 370/468.

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d.) 6101/ s. 4.

Cevdet Hariciye (C.HR.) 5/219; 10/484/1, 2, 3, 4; 30/1474; 33/1632, 1645; 47/2312; 54/2668; 56/2757; 60/2965; 65/3207/1, 2; 73/3606; 74/3670; 75/3731; 89/4446; 94/4671, 4694; 96/4776; 98/4859; 105/5201, 5210; 108/5390; 112/5556, 5600; 113/5643; 114/5700; 117/5844; 118/5889; 119/5920, 5940; 146/7259; 157/7809; 177/8840, 8841; 183/9130.

Cevdet Saray Mesalihi (C.SM.) 141/7098; 176/8827.

Hatt-ı Hümâyûn (HAT.) 4/124; 114/4582; 160/6668; 175/7616, 7617, 7618, 7619, 7620, 7620A, 7622; 276/16200; 563/27625; 571/27600; 753/35533; 761/35972; 781/36546, 36551, 36552, 36556, 36557, 36558, 36560, 36568, 36573, 36575, 36576, 36578, 36580, 36581A,B, 36582, 36583; 782/36608; 788/36755; 815/37271-E, F, 37272; 796/36912; 961/41191; 1032/42881; 1269/49188; 1274/49436; 1319/51425; 1335/52093; 1417/57968; 1418/57993, 57993-C; 1501/68; 1509/47, 59.

İrâde Hâriciye (İ.HR.) 70/3403; 71/3441, 3443, 3467.

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.) 179/5370

Sadâret Mektûbî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrâkı (A.MKT.MVL) 30/97.

Sadâret Mektûbî Kalemî Nezâret ve Devâir (A.MKT.NZD) 18/37.

Sadâret Mektûbî Kalemî Umum Vilâyât (A.MKT.UM) 12/39.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.) 83/ s. 2, 7; 2449/ s. 1; 2462.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Alpargu, M. (2007). Özbekler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 34, s. 119-121). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Alpargu, M. (2008). Osmanlı Devleti'nin Türkistan Politikası. M. Bıyıklı (ed.). *Türk Dış Politikası: Osmanlı Dönemi* (C. 1, s. 33-52). İstanbul: Gökkuşe Yayınları.

Alpargu, M. (2013). Türkistan Hanlıkları. A. Kanlıdere (ed.). *Orta Asya Türk Tarihi* (C. 1, s. 149-167). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Budak, M. (1995-96). Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetlerinin Başlaması. *Avrasya Etüdləri*, 2 (4): 79-85.

Çelik, M. B. (2009). *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*. (Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekici, C. ve Gurulkan, K. (ed.) (2005). *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Erdoğan, M. A. (2006). Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti İle Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri-I. M. A. Erdoğan (ed.), *Tarihin İçinden: Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan* (250-271), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- Erdoğan, M. A. (2008). Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti İle Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri-II. S. Sertçelik vd. (haz.), *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan* (375-389), Ankara: Turan Kitabevi.
- Erdoğan, M. A. (2018). Osmanlı Döneminde Türkistan Hanlıklarından İstanbul'a Gönderilen Özbek Elçileri. N. Uyanık vd. (ed.), *Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi Bildiri ve Özet Kitabı*, 03-05 Mayıs 2018, Konya: Eğitim Yayınevi, 397-405.
- Genç, Y. İ. vd. (haz.)(1992). *Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlığı Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası)*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Gündoğdu, A. (1997). Türkiye İle Türk Dünyası Arasındaki Münasebetlerin Tarihî Arkaplanı. *Yeni Türkiye*, (15): 295-299.
- Gündoğdu, A. (1999). Türkistan'da Osmanlı- İnan Rekabeti. G. Eren (ed.). *Osmanlı* (C. I, 581-587). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan Rusya İle Çin Arasında: XVIII-XX. Asırlarda Ruslar ve Çinlilerin İstilâları Devrinde Türkistan Milli Devletleri ve Milli Mücadeleleri Tarihi*. (A. Sadak, çev.). İstanbul: Otağ Yayınları (1971).
- İpşirli, M. (1988). Abdülvehhâb Efendi, Yâsincizâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 1, s. 285-286). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karpat, K. H. (2003). *Türkiye ve Orta Asya* (1. Baskı). (H. Gür, çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Mustafayev, Sh. ve Serin, M. (ed.) (2011). *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt I Siyasi ve Diplomatik İlişkiler*. Semerkand: Uluslararası Merkezi Asya Araştırmaları Enstitüsü ve Türk Arşivciler Derneği.
- Mustafayev, Sh. ve Serin, M. (ed.) (2012). *Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi Cilt III Toplumsal ve Gündelik Yaşam*. Semerkand: Uluslararası Merkezi Asya Araştırmaları Enstitüsü ve Türk Arşivciler Derneği.
- Saray, M. (1994). *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türki (Türkistan) ve Yakın Tarihi I* (2. Baskı). İstanbul: Enderun Yayınları.
- Yalçınkaya, A. (2006). *Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan* (2. Baskı). Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Yekeler, N. vd. (haz.)(2022). *Belgelerle Türkiye Özbekistan İlişkileri*. İstanbul: Devlet Arşivleri Başkanlığı ve O'zarxiv Agentliği.
- Yılmaz, M. (2014). Emir Haydar Döneminde Osmanlı-Buhara İlişkileri (1801-1826). İ. Şahin, B. İsakov ve C. Buyar (ed.), *The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture* (417-428). İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odası Birliği.
- Yusupov, S. A. ve Gül, O. K. (2021). *Buhara Hanlığı Döneminden Cumhuriyete Türkiye-Özbekistan İlişkileri ve Osman Kocaoğlu*. Ankara: Altınordu Yayınları.